
Наргис ҚОСИМОВА

СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ ЎЗБЕКИСТОН ОАВ НИГОХИДА

Услубий қўлланма

YEVROPA ITTIFOQI

Европа Иттифоқи

Марказий Осиё минтақавий
экологик маркази

Ўзбекистон журналистларни
қайта тайёрлаш маркази

Ўзбекистон Республикаси
«Сувчи» жамоат бирлашмаси

**Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2018**

УЎК 628.17(575.1):366.636(072)

КБК 26.22(5Ў)

76.0(5Ў)

Қ 61

Расмий тақризчилар:

Эркин Омонов – Ўзбекистон экологик ҳаракати матбуот хизмати раҳбари

Беруний Алимов – филология фанлари номзоди, ЎзДЖТУ ҳалқаро журналистика факультетининг катта ўқитувчиси

Масъул мұхаррир:

Гулнора Бобоғонова – ф.ф.н., Ўзбекистон журналистларни қайта тайёрлаш маркази директори

Мұхаррир:

Дармон Ибрагимов

Қосимова Н.С.

Қ 61 Сувдан фойдаланиш масалалари Ўзбекистон ОАВ нигоҳида [Матн]: услубий қўлланма/Н. Қосимова. Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази, Ўзбекистон журналистларни қайта тайёрлаш маркази, Т.: Чўлпон номидаги НМИУ, 2018. – 88 б. ISBN 978-9943-5380-8-5

Услубий қўлланма Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази кўмагида Ўзбекистон журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан Европа Иттифоқининг «Ўзбекистоннинг қишлоқ жойларида сув ресурсларини барқарор бошқариш» лойиҳасининг бир қисми бўлган «Ўзбекистонда сув ва атроф-муҳит масалалари бўйича хабардорликни ошириш ҳамда ҳамкорликни ривожлантариш (UzWaterAware)» йўналиши доирасида тайёрланниб, у сув муаммолари ва сувдан фойдаланиш мавзусини ёритаётган ва фаолият юритаётган журналистлар, журналистика факультетларининг талабалари, экологлар, ўқитувчилар, мутахассислар, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг вакиллари, фаоллар учун мўлжалланган.

УЎК 628.17(575.1):366.636(072)

КБК 26.22(5Ў)

76.0(5Ў)

ISBN 978-9943-5380-8-5

© Қосимова Н.С., 2018

© Чўлпон номидаги НМИУ, 2018

СҮЗБОШИ

Дунё аҳолисининг қарийб 40 фоизи тоза ичимлик суви етишмайдиган жойларда истиқомат қиласди. 2025 йилга келиб, ҳар 10 кишидан 6 нафари ёки 5,5 миллиард аҳоли тоза ичимлик суви танқис ҳудудда яшаси мумкин¹. Ушбу муаммо бизнинг минтақамиз учун ҳам аҳамиятлидир. Боз устига, бугунги кунда Ер юзидағи дарёларнинг ярмига яқини ифлосланган, уларнинг ресурслари тугаб бормоқда. Сув танқислиги катта иқтисодий қийинчилик билан бирга, аҳоли саломатлигига салбий таъсир қўрсатиб, ижтимоий муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Марказий Осиёда сув захираларининг қисқариши, уларнинг сифат кўрсаткичлари пасайиши ҳам энг долзарб муаммолар сирасига киради. Албатта, аҳолининг саломатлиги, келажаги бевосита тоза ичимлик суви билан боғлиқ. Келажакда аҳоли сонининг ошиб бориши билан ер усти ва ер ости сувларидан ичимлик суви сифатида фойдаланиш янада кучаяди. Шу сабабли ҳам яқин йилларда аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш, уни тежаш борасида кенг кўламли тарғибот ишларини олиб бориш муҳим.

Мазкур услубий қўлланма тренерлар, журналистлар, ўқитувчилар талабалар фаолларга мўлжалланган. У сувни тежаш ва сувдан фойдаланиш масалаларини тушунтириш, мазкур йўналишда семинар-тренинглар, маҳорат дарслари ташкил этишда ижобий натижаларга эришиш учун хизмат қиласди.

¹ <http://www.poelidovolen.ru/parents/interesting/59>

КИРИШ

1. **Семинар-тренинг қатнашчиларини рўйхатдан ўтказиш.** Сўровнома тўлдириш.

2. **Семинарнинг очилиши.** Қатнашчилар ва улар семинардан нималарни кутаётгани билан танишиш. «Кутув» дараҳти. (Флипчартга дараҳтнинг расми чизилади ва қатнашчиларга олма шаклидаги турли хил рангдаги стикерлар тарқатилиб, улардан ўз кутувларини ёзиш сўралади. Ҳар бир стикерга ёзилган кутув тренер томонидан овоз чиқариб ўқилади ва дараҳтга ёпиштирилади).

3. **Сўзбоши.** Семинар-тренинг қатнашчиларига лойиҳанинг мақсади, вазифалари сўзлаб берилади.

4. **Танишув.** Семинар-тренинг қатнашчилари билан «Интервью» усули орқали танишилади. (**«Интервью»:** тренер қатнашчиларни иккитадан бўлиб, уларга 3 дақиқа вақт беради ва бир биридан 5 та саволга жавоб олишни сўрайди. Саволлар:

1. Исли, шарифи, фамилияси, иш жойи, лавозими.
2. Қатнашчининг хоббиси
3. Ҳаётдаги шиори
4. «Сув» қатнашчи учун нима? Қисқача таъриф берилади.
5. Сув муаммосини бартараф этишга қатнашчи ўзининг қандай ҳиссасини кўшмоқда?

1-МОДУЛЬ.

Мавзу: ДУНЁДА ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁДА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ ВА СУВНИ ТЕЖАШ БОРАСИДАГИ МУАММОЛАР

Модулнинг мақсади. Ер сайёрасида ва Марказий Осиёда сув ва сувдан фойдаланиш муаммоларининг асосий мазмунини очиш орқали бугунги кунда инсонлар дуч келаётган қийинчиликлар, антропоген таъсир натижасида пайдо бўлаётган сув тақчиллиги ва унинг оқибатлари, Орол фожиасининг юзага келиш сабаблари, экологик хавфсизлик ва уни таъминлаш омиллари тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Антропоген таъсир оқибатида сув тақчиллиги ва унинг оқибатида юзага келаётган муаммолар борасида журналистлар, экологлар, аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қофоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув тушунчаси, сув етишмовчилиги муаммоли, ичимлик сувининг сифати, Ўзбекистон, Марказий Осиё, Орол денгизи, трансчегаравий дарёлар.

◆ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Ер сайёрасида ва Марказий Осиёда сув ва сувдан фойдаланиш муаммоларининг асосий мазмунини очиш орқали бугунги кунда инсонлар дуч келаётган қийинчиликлар, антропоген таъсир натижасида пайдо бўлаётган сув тақчиллиги ва унинг оқибатлари, Орол фожиасининг юзага келиш сабаблари «Ақлий ҳужум» ва тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўникмаларини кўллаш лозим.

B. Модуль баёни. Глобал, ҳудудий ва локал экологик муаммолар ҳақида тушунча. Сув тушунчаси. Сувнинг табиат, флора ва фауна, инсон ҳаётидаги ўрни. Антропоген таъсир натижасида пайдо бўлаётган сув тақчиллиги ва унинг оқибатлари, Орол фожиасининг юзага келиш сабаблари. Экологик хавфсизлик ва уни таъминлаш омиллари.

Ҳаво (кислород)дан сўнг сув инсонлар, ҳайвонот ва ўсимликлар ҳаётида асосий ўринни эгаллайди. Инсон овқатсиз беш ҳафта ва ундан кўпроқ, аммо сувсиз фақат бир неча кунгина яшай олиши мум-

кин. Экинларнинг 80–95% оғирлиги ва ҳайвонларнинг 70 % оғирлиги сувдан ташкил топган¹. Инсон мияси оғирлигининг 90%и маҳсус тоза сувлар билан шаклланган. Сув инсоннинг жигари, буйраги, териси ва ўпкаси унинг қонини ва бутун организмини хавфли ва кераксиз моддалардан тўхтоворсиз тозалаб туради. Ичимлик сувига аралашган, инсон организмига хос бўлмаган бегона моддалар одамларнинг руҳий ҳолатини издан чиқаради.

Қадимда араб ва Африка мамлакатларида одамлар тогдан эриб тушган қор-ёмғир сувларини мешларда олиб келиб, гумбазсимон қурилган маҳсус сардобаларда тўплаб, келаси баҳоргача фойдаланишган. Сувнинг тозалигини асрар туриш учун эса ўзларининг кумуш, тилла буюмлари ва тақинчоқларини ўша сувга солиб қўйганлар. Демак, улар сувнинг баҳосини, қадрини олтиндан баланд тутганлар. Мальумки, Ер юзидағи умумий сув манбаини юз фоиз деб оладиган бўлсак, шундан 2,5% ичимлик сувига тўғри келади. Инсон вужудининг эса ўртача 85% сув ташкил этади². Шу рақамларнинг ўзиёқ табиат ва инсондаги сувга бўлган эҳтиёжнинг чексизлигидан далолатdir. Ер юзи аҳолисининг 40% ортиқроғи сув етишмовчилигидан азият чекади. Бутун сайёрамизда ҳаво ҳароратининг кўтарилиши ва иқлим ўзгариши оқибатида бу қўрсаткичнинг янада ортиши эҳтимоли мавжуд. Гарчи 1991 йилдан бошлаб 2,1 миллиард инсон нисбатан сифатли сув ва санитария тизимидан фойдаланиш имкониятини кўлга киритган бўлсада, Ер шарининг ҳар бир қитъасида хавфсиз ичимлик суви захираларининг камайиб бориши энг долзарб муаммолардан бири бўлиб турибди³. Ҳозирда Ер юзасида яшайдиган 7,55 млрд. аҳолининг 2 млрд. (26,5%)и тоза ичимлик сувига муҳтоҷ, 2,4 млрд. (31,8%)и эса санитар талабларга жавоб бермайдиган сувдан фойдаланишга мажбур, 1,9 млрд. (25,2%) аҳоли йўл қўйиб бўлмайдиган санитар-гиеник шароитда кун кечирмоқда. Соҳа мутахассисларининг тахминларга кўра 2025 йилга бориб, Ер юзаси аҳолисининг ҳар 10 нафаридан 6 нафари, ёки 5,5 млрд. киши тоза ичимлик суви етишмайдиган ҳудудларда яшашга мажбур бўлади⁴. Агар жаҳон ҳамжамияти томонидан тегишли чоралар кўрилмаса, бу ҳолат йилдан-йилга ёмонлашиб бора-веради.

B. Хулоса. Сув муаммосининг олдини олиш борасида семинар-тренинг қатнашчиларига тавсиялар:

¹ www.agriculture.uz/.../Issiqhona%20jihoz%20va%20uskunal.

² <http://ekobargaror.mulqoqt.uz/tag/e-komuammo/>

³ Обеспечение наличия и рационального использования водных ресурсов и санитарии для всех. <http://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/ru/home/post-2015/sdg-overview/goal-6.html>

⁴ www.agriculture.uz/.../Issiqhona%20jihoz%20va%20uskunal.

А) ҳар бир инсон сувнинг дунё, мамлакат, табиат, оиласи ҳаётидаги аҳамиятини тушуниши зарур.

Б) ҳар бир одам сувни тежаши лозим.

В) фуқароларга экологик муаммоларнинг мазмунини ва миллий қадриятларга асосланган сувни тежаш сабабларини тушунтириш керак.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Далил ва рақамлар¹

- ✓ 1991 йилдан бўён 2,1 миллиард киши тозаланган ичимлик суви манбаларидан фойдаланиши имкониятига эга бўлди, аммо қолган инсонлар хануз ана шундай имкониятдан мосуво.
- ✓ Дунё миқёсида камида 1,8 миллиард инсон нажасе билан ифлосланган ичимлик сувидан фойдаланади.
- ✓ 1990–2015 йилларда тозаланган сув манбаларидан фойдаланиши имкониятига эга бўлган аҳоли улуши 76 фоиздан 91 фоизга ортди.
- ✓ Дунё аҳолисининг 40 фоиздан ортиқроги учун сув тақчиллиги долзарб бўлиб турибди ва тахминларга кўра ушбу муаммо кучайиб боради. Бугунги кунда 1,7 миллиард киши сув истеъмоли унинг ўринини тўлдириши имконияти бўлмаган дарё бўйларида истиқомат қиласади.
- ✓ Дунёда 2,4 миллиард инсон ҳожатхона ёки маҳсус жиҳозланган ўралар кўринишидаги санитария хизматларидан фойдаланиши имкониятига эга эмас.
- ✓ Инсон фаолияти натижасида юзага келадиган оқава сувларнинг 80% ортиқроги тозаланмасдан дарё ва денгизларга ташланади.
- ✓ Ҳар йили минглаб болалар сув таъминоти ва санитария соҳаларидағи муаммолар оқибатида келиб чиқадиган диарея касалликларидан вафот этишади.
- ✓ Дарё, кўл ва бошқа сув манбаларидан олинадиган сувнинг тахминан 70% сугории учун ишлатилади.
- ✓ Табиии оғатлар натижасида рўй берадиган барча ўлим ҳолатларининг 70% сув тошқини ва сув билан боғлиқ бошқа фалокатлар ҳиссасига тўғри келади.

¹ <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/water/index.html>

Одам фаолиятининг атмосфера ва сув захираларига таъсири

Атмосфера. Сайёрамиз атмосфераси Ер массасининг миллиондан бир қисмини ташкил этади. Лекин атмосфера биосферадаги жараёнларга жуда катта таъсир кўрсатади. Атмосфера сайёрамизнинг иссиқлик режимини белгилаб беради ҳамда уни космик ва ультрабинафша нурларнинг ҳалокатли таъсиридан ҳимоя қиласди. Атмосфера циркуляцияси муайян ҳудудлар иқлимига ва у орқали дарёлардаги сув режими, тупроқ ва ўсимликларга таъсир кўрсатади.

Атмосферанинг ҳозирги таркиби. Атмосфера асосан, азот ва кислород аралашмасидан иборат. Ўнда аргон ва карбонат ангидрид, жуда оз миқдорда инерт газлар (неон, гелий, криптон, ксенон), аммиак, метан, озон, олтингугурт оксиди ва бошқа газлар бор. Бундан ташқари атмосферада Ер юзасидан келадиган қаттиқ заррачалар ёниши ва вулқон отилишидан ҳосил бўлган маҳсулотлар, тупроқ заррачалари, коинотдан келадиган космик чанг ҳамда ҳар хил ўсимлик, ҳайвон ва микроблар маҳсулотлари, шунингдек сув буғи бўлади.

Атмосферанинг ифлосланиши. Атмосферадаги салбий ўзгаришлар асосан, атмосфера ҳавосида иккинчи даражали моддалар миқдорининг ўзгариши билан боғлиқ. Атмосфера ифлосланишининг табиий ва антропоген манбалари бўлади.

Атмосферанинг табиий ифлосланиши Ер юзининг айрим ҳудудларида содир бўлиб турадиган табиий оғатлар: вулқонларнинг отилиши, чангли тўфонлар, ўрмонларнинг ёниши, органик қолдиқларнинг чириши билан боғлиқ. Бундай оғатларда атмосферага кўп миқдорда олтингугурт оксиди, водород сульфид, углерод оксидлари, бошқа газлар, чанг ва органик зарралар кўтарилади.

Чангли тўfonларнинг пайдо бўлиши ва кучайиб бориши инсон хўжалик фаолиятининг ривожланиб бориши билан ҳам боғлиқ. Орол денгизига қўйиладиган дарёларнинг йўли тўсилиши оқибатида денгиз тубининг очилиб қолиши бу минтақада чангли тўfonларнинг кўчайишига олиб келди. Маълумотларга кўра, Орол денгизининг қуриб қолган тубидан бир йил давомида 12,5–17,5 млн. тонна тузли чанглар ҳавога кўтарилади. Бундай чанглар, асосан Орол бўйидаги ҳудудларга ёғилиб, тупроқнинг шўрланишини кучайтиради. Орол денгизи тубидан кўтариладиган чанг излари Тяньшан музликларидан ҳам топилган.

Атмосферанинг антропоген ифлосланиши нефть, тошкўмир каби табиий ёқилғиларнинг ёниши билан боғлиқ. 19-аср охири ва 20-аср бошларида атмосферага чиқариладиган ёниш маҳсулотларини ўсимликлар деярли тўлиқ ўзлаштирган. Лекин ёқилғи жуда кўп миқдорда

ишлатила бошланган ҳозирги даврда атмосферада ёнишнинг заҳарли маҳсулотлари концентрацияси тобора ошиб бормоқда. Улар орасида олтингугурт оксиди, водород сульфиди, углерод оксиди – ис гази айниқса заҳарли ҳисобланади.

Атмосферада олтингугурт оксиди мис, фтор, алюминий эритиш заводлари яқинида кўпроқ бўлади. Олтингугурт оксиди ўсимликлар баргидаги хлорофиллни емиради; гулдаги чангдонларнинг етилишга салбий таъсир кўрсатади; баргларнинг қуриб, тўкилишига олиб келади. Олтингугурт оксидининг бир қисми олтингугурт ангидридигача оксидланади ҳамда сувда эриб кислотага айланади ва у Ер юзига кислотали ёмғир бўлиб ёғилади. Кислотали ёмғирлар организмлар ва биноларга зарар етказади, ўсимликлар ўсиши учун зарур бўлган чириндилар(гумус)ни тупроқдан ювиб кетади. Бундан ташқари тупроқда кальций, магний, калий тузлари ҳам камаяди. Бунинг оқибатида тупроқнинг унумдорлиги пасаяди. Кислотали ёмғир сув ҳавзаларида ги жоноворларни ҳам қириб юбориши мумкин.

Ҳар йили кўмир, нефть, газ ва бошқа ёқилғиларнинг ёқилиши туфайли атмосферага миллиардлаб тонна карбонат ангидрид ажралиб чиқади. Бу газнинг тахминан ярми яшил ўсимликлар томонидан ўзлаштирилади ва океан сувига ютилади, қолган қисми атмосферада қолади. Шунинг учун атмосферадаги карбонат ангидрид миқдори сўнгги ўн йил давомида 10% га ортган. Карбонат ангидрид күёш энергиясининг космик бўшлиққа қайтарилишига тўскىнлик қилиб, иссиқхона эффектига сабаб бўлади. Бу ҳолат Ер юзида ҳароратнинг аста-секин кўтарилишига олиб келиши мумкин.

Саноат корхоналари, автомобиллар ва бошқа транспорт воситалари ёқадиган ёнилгидан атмосферага азот оксидлари, қўроғшин (ҳар бир автомобиль бир йилда 1 кг қўроғшин чиқаради), кадмий, симоб, бошқа металлар бирикмалари, ацетилен, этилен, метан, пропан, толуол, бензопирен ва бошқа углеводородлар ажралиб чиқади. Бу газлар атмосферадаги сув томчилари билан бирга заҳарли туман – смог ҳосил қиласи. Ҳаводаги суюқ ва қаттиқ чанг заррачалари Ер юзасига тушадиган күёш радиациясининг камайишига олиб келади.

Ёниш маҳсулотларидан азот оксидлари ва совутгичларда фойдаланиладиган фреоннинг кўпайиши атмосферанинг юқори қатlamидаги озон қаватининг юпқалашиб, емирилишига олиб келади. 20-асрнинг 80-йилларида дастлаб Антарктида, сўнгра Шимолий қутб устидаги озон қаватида тешик ҳосил бўлганлиги тўғрисида ташвишли хабарлар пайдо бўла бошлади. Озон қаватидаги бундай тешиклар Скандинавия, Россия ва Канада устида пайдо бўлиши мумкин. Ультрабинафша нурлар дозасининг ортиши одамлар орасида тери саратони, кўз катаректаси каби касалликларнинг кўпайиши-

га, дарахтларнинг заарланишига, денгизларимиз маҳсулдорлигининг камайишига олиб келади.

Атмосфера ҳавосининг сайёра миқёсида ифлосланиши экотизимларнинг табиий ҳолатининг, биринчи навбатда, ернинг яшил қопламасининг йўқолишига олиб келади. Айниқса, йирик шаҳарлар ва саноат корхоналари жойлашган худудлардаги яшил ўсимликлар кўпроқ зиён кўради.

Чучук сувларнинг ифлосланиши¹. Сув ҳавзаларининг ифлосланишида кўпинча нефть ва нефть маҳсулотлари асосий ўрин тутади. Нефть табиий йўл билан Ер юзасига чиқиб, сувни ифлослантириши мумкин. Аммо ифлосланиш асосан одам фаолияти, хусусан нефть қазиб чиқариш, уни ташиб, қайта ишлаш, ундан ёқилги ва саноат хомашёси сифатида фойдаланиш билан боғлиқ. Давлатлар ўртасидаги можаролар ва нефть қазиб олинадиган ускуналарнинг издан чиқиши билан боғлиқ ҳодисалар сув, атмосфера, тупроқ муҳитининг ифлосланишида катта ўрин тутади.

Сув ҳавзалари қишлоқ хўжалиги экинлари экилган далалар, чорвачилик фермалари, саноат корхоналаридан чиқаётган оқава сувлар билан оқиб келадиган металлар (масалан, симоб, кўргошин, рух, мис, хром, марганец, қалай), радиоактив ва заҳарли моддалар билан ҳам ифлосланиши мумкин. Металлар орасида айниқса, симоб, кўргошин ва уларнинг бирикмалари жуда хавфли ҳисобланади.

Саноат корхоналаридан чиққан чиқинидилар, экинларни парвариш қилишда фойдаланиладиган кимёвий ўғитлар, қишлоқ хўжалик зааркунандаларига қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар ҳам оқава сувлар билан сув ҳавзаларига тушганида уларни ифлослантиради. Азот ва фосфорли органик бирикмалар шаҳар канализация қувурлари орқали ҳам сув ҳавзаларига кўп миқдорда келиб тушади.

Озиқ моддалар концентрациясининг ортиши сув ҳавзасидаги биологик мувозанатнинг бузилишига олиб келади. Дастреб сув ҳавзасида микроскопик сув ўтлари тез кўпая бошлайди. Озиқнинг мўл бўлиши сув ўтлари билан озиқланадиган планктон-қисқичбақалар сонининг ортишига олиб келади. Бу эса планктонхўр балиқлар ва бошқа ҳайвонларнинг кўпайишига имкон беради. Бироқ сувдаги кислород захирасининг тез камайиши, кўп миқдорда организмлар қолдигининг чириши натижасида заҳарли олtingугуртли водород газининг тўпланиши, организмларнинг ёппасига қирилиб кетишига олиб келади. Сув ҳавзаси тирик организмлар яшаши учун яроқсиз бўлиб қолади.

¹ aim.uz/index.php/referaty/69.../13649-suv-avzalarini-ifloslanishdan-sa-lash.html

Электростанциялардан ва айрим саноат корхоналаридан чиқариладиган илитилгап сув ҳам табиий сув ҳавзаларидаги экологик мувозанатта таъсир қиласы. Сув ҳароратининг күтарилиши билан сувда эрийдиган кислород камаяди; анаэроб организмлар (күк-яшил сув ўтлари, бактериялар) тез күпайиб, сувни заҳарлайди ва сув ҳавзасидаги экологик мувозанат бузилади.

Бир қанча ҳудудларда экиниларни сугоришда ер ости сувларидан фойдаланилади. Илгари ер ости сувлари энг тоза сув ҳисобланар эди. Одамнинг хўжалик фаолияти туфайли ер ости сувлари ҳам ифлосланниб, ичишга яроқсиз бўлиб қолади.

Инсоният қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари етишириш мақсадида ҳар йили 2200 км³ чучук сув сарфлайди. Бу сувнинг таҳминан 60–80%и қишлоқ хўжалигига сарф бўлади. Саноат тармоқлали орасида айниқса тоғ рудасини қазиб олиш, пўлат эритиш, кимё, нефть-кимё, целялюзоза-қофоз ва озиқ-овқат саноатлари сувнинг кўп сарф бўлишига олиб келади. Бу тармоқлар эҳтиёжи учун саноатда фойдаланиладиган чучук сувнинг 60–80%и тўғри келади.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг бундан бўён ўсиши қўшимча чучук сув захираларини талаб қиласи. Лекин ҳозирнинг ўзида инсониятнинг чучук сувга бўлган талаби тўла қондирилаётганий ўйук. Аҳолининг чучук сувга талаби шаҳарларда 80% га, қишлоқларда 25% га қондирилмоқда. Чучук сув ҳавзаларининг ифлосланиши сув захираларининг янада камайишига олиб келмоқда¹.

Кейинги ярим аср мобайнида кўпчилик мамлакатларда сув захираларининг камайиб бориши қузатилмоқда. Ер ости сувлари ҳам камайиб бормоқда. Чучук сувлардан сугориш ва саноатда пала-партиш фойдаланиш, нам сақловчи ўрмонларнинг кесилиши, ботқоқликларнинг куритилиши кичик дарёларнинг йўқолиб кетишига, йирик дарёларда сувнинг камайишига олиб келди. Сугориладиган экин майдонларининг кенгайиши, Орол дентгизининг қуриб қолишига сабаб бўлган асосий омиллардан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда Орол атрофидаги ҳудудларда барча табиий сув ҳавзалари, кўллар қуриб қолди. Чўланиш ва сув танқислиги Оролбўйи экотизимининг тамоман емирилишига олиб келди.

Дунё океанининг ифлосланиши. Далаларда ишлатиладиган кимёвий ўғитлар ва заҳарли моддалар, саноат корхоналари чиқиндилари оқава сувлар орқали дарёлардан океанларга оқиб чиқади. Бундан ташқари ҳалокатта учраган дентгиз транспортлари ҳам океан сувининг нефть ва бошқа маҳсулотлар, оғир металллар билан ифлосланишига сабаб бўлади. Ифлосланиш айниқса дентгизларда кучли бўлиб (маса-

¹ aim.uz/index.php/referaty/69.../13649-suv-avzalarini-ifloslanishdan-sa-lash.html

лан, Қора ва Азов), денгиз ҳайвонларининг қирилиб кетишига олиб келади. Ифлосланиш туфайли кўп ҳолларда овланган балиқ ва моллюскалар озиқ-овқат учун яроқсиз бўлиб қолади. Заҳарли кимёвий моддалар узоқ Антарктида яшайдиган пингвинлар организмидан ҳам топилган.

Нима учун шундай бўлади?

Сув энг қимматли табиий бойлик ҳисобланади. Чунки у барча тирик организмлар учун зарур. Ер сайёрасидаги сувнинг 97,2%и дунё океанлари, 2,70%и ер ости чучук сувларига, фақат 0,01%и табиий сув ҳавзаларига тўғри келади. Ана шу чучук сувлардан ҳам одам ўзининг хўжалик фаолиятида фойдаланади¹.

Амударё серсув бўлиб, музлик ва қорлардан сув олади. Дарёнинг ўртача йиллик оқими 1960 йилларгача ўртача 2080 м³/сек.ни ташкил этган бўлса, ўтган асрнинг 80-йилларида Орол денгизига қўйиладиган сув миқдори 160 м³/сек., 1995 йилда 24,2 м³/сек. га тушиб қолди. Амударё суви ниҳоятда лойқа бўлиб, унинг 1 м³ сувида 3740 г оқизик мавжуд. Йиллик оқизик миқдори 210 т.га етади. Амударё ҳар йили Орол денгизига 18 млн. т. туз олиб келади. Ҳозир эса сув миқдорининг кескин камайиши оқибатида Амударё сувининг Орол денгизига етиб бормаслиги билан якунланди. Сувнинг шўрланиш даражаси 0,4–0,6 г.л. дан 1,4–2,5 г.га ортди.

Амударё ва унинг ирмоқлари бўйлаб йирик сув омборлари, гидроузеллар қурилган. Дарёдан Катта Қоракум, Аму-Қоракўл, Қарши магистрал, Тошсоқа, Қиззетган каби ўнлаб йирик каналлар сув олади, коллекторлар орқали далалардан чиқадиган оқава сувлар дарёга қўйилади².

¹ Ўзбекистон Республикаси «Сувчи» жамоат бирлашмаси тақдимоти. 2018 й.

² Ўзбекистон Республикаси «Сувчи» жамоат бирлашмаси тақдимоти. 2018 й.

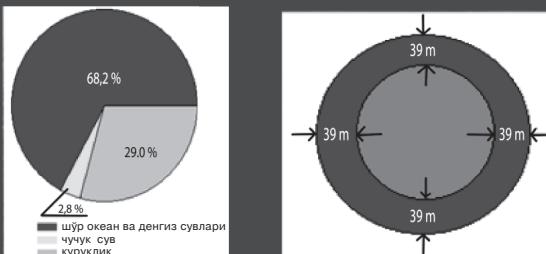
МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

(*Модуль тақдимотлари Ўзбекистон Республикаси
«Сувчи» жамоат бирлашмаси томонидан тайёрланган*)

СУВ – ҲАЁТ ШАРБАТИ

Улуғ рассом, олим ва мутафаккир Леонардо да Винчи сувни «Ҳаётнинг шарбати» деб атаган эди. Ҳақикатдан ҳам ер юзида таркибида сув бўлмаган ҳамда сувсиз ҳаёт кечира оладиган на бирорта тирик жонзот ва на бирорта үсимлик топилсин. Ҳаво (кислород)дан сўнг сув – инсонлар, хайвонот ва үсимликлар ҳайтида асосий ўринни егаллайди. Инсон овқатиз беш ҳафта ва ундан кўпроқ аммо, сувсиз фақат бир неча кунгина яшай олиши мумкин.

Гидролог олимларнинг ҳабарига кура, ер шари юзасининг 71 фоизи сув билан қоллаганига қарамадсан унинг атиги 2,8 фоизигина истеъмол учун яроқлидир (1 а-расм) ва бу курсатигич сувдан оқилона фойдаланмаслигимиз оқибатида тобора қисқармоқда. Агар планетадаги сув ресурслари ер юзи бўйлаб бир хил тақсимланса, у 39 м сув остида қолиб кетарди (1-б-расм).

1-расм. Ер юзида сувнинг тақсимланиши:
А – сифати бўйича; б – сув остида қолиш чукурлиги.

СУВ – ҲАЁТ ШАРБАТИ

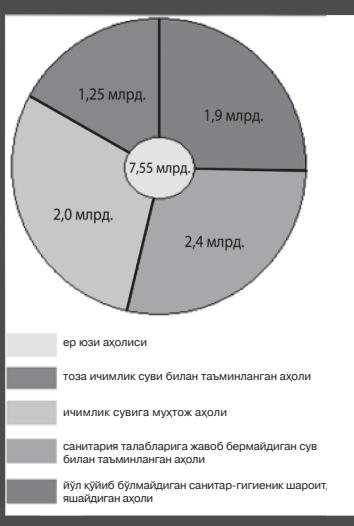
Хозирда ер юзасида яшаётган 7,55 млрд аҳолининг 2 млрд (26,5%) тоза ичимлик сувига мухтоҷ, 2,4 млрд. (31,8%) эса санитар талабларга жавоб бермайдиган сувдан фойдаланишга мажбур, 1,9 млрд (25,2%) аҳоли йўл кўйиб бўлмайдиган санитар-гигиеник шароитда кун кечирмоқда.

Соҳа мутахассисларининг тахминларига кўра 2025 йилга бориб, ер юзаси аҳолисининг ҳар 10 нафаридан 6 нафари ёки 5,5 млрд. Аҳоли тоза ичимлик суви етишмайдиган худудларда яшашга мажбур бўлади.

Ер юзи аҳолисининг факатгина 1,25 млрд (16,5%) санитария талабларига жавоб берадиган ичимлик суви билан таъминланган холос.

Агар жаҳон ҳамжамияти томонидан тегишли чоралар кўрилмаса, бу холат йилдан-йилга ёмонлашиб бораверади.

2-расм. Ер юзи аҳолисининг
ичимлик суви билан
таъминланганини

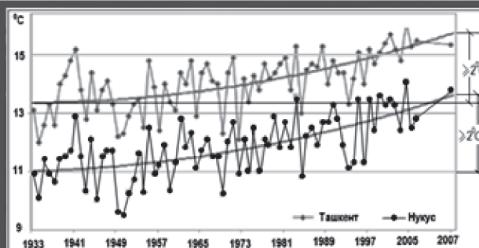
СУВ – ХАЁТ ШАРБАТИ

Маълумки, ўтган асрнинг бошларида йилнинг иссиқ даврларида эриб, дарёларни сув билан тўйинтирган музиликларнинг ўрни кида даврида ёқкан кор ва ёмғирлардан хосил бўлган музиликлар билан тудирилар эди. Аммо инсоннинг бетартиб ва номутаносиб фаолияти наитижасида кейинги йиллarda ер юзининг глобал исиси ва икlim ўзгариши юзага келди.

Иклимингнинг исиб бориши Орол хавзасидаги барча мамлакатларда кузатилмоқда. Глобал иккимиз исиши тезлиги 2050 йилдан бошлаб ўртача $0,13^{\circ}\text{C}$ ни ташкил қиласди. Марказий Осиё мамлакатларидаги исисиклиниң ўзгариши хар 10 йилга кийидагарларни ташкил қиласди:

- Козогистон – $0,26^{\circ}\text{C}$ (1936–2005 йиллар);
 - Кыргызистонда – $0,80^{\circ}\text{C}$ (1883–2005 йилларда);
 - Ўзбекистонда – $0,29^{\circ}\text{C}$ (1950–2005 йилларда);
 - Тожикистанда – $0,10^{\circ}\text{C}$ (1940–2005 йилларда);
 - Туркманистанда – $0,18^{\circ}\text{C}$ (1961–1998 йилларда).

Ўзбекистон Республикасида икlim исиши тезлиги ўртача тезликдан 2 баробар кўплиги кўриниб турибди (3-расм).

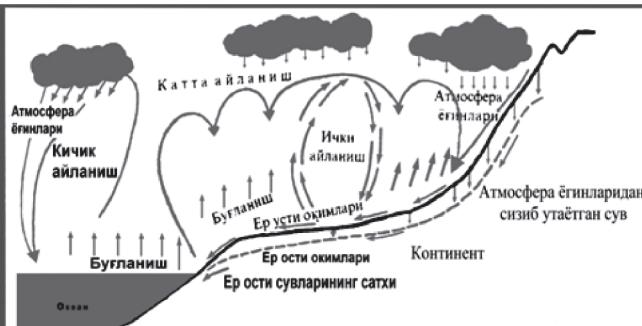

3-расм. Ўзбекистонда иклим ўзгариши тезлиги

СУВ МАНБАЛАРИ

Сув манбалари, ер усти ҳамда ер остида жойлашган бўлиб, улар доимо бир-бiri билан узый боғлиқдир. Океанлар, денгизлар, дарёлар, каналлар, сув омборлари, кўуллар, булоқлар, сойлар – ер усти, сизот ва артезиан сувлари эса, ер ости сув манбаларини ташкил қилидат. Табиятда сув тўхтосвиз ҳаракатда бўлади. Шунинг учун сув бир холатдан иккинчи – суюкли холатидан буг, кор ва муз ҳолатига ўтиб туради. Сувни табиятда айланисининг асосий сабабчиси, бутун ер юзига тушбидаги турдирадиган кўши нуридир.

Күйөш нурлар тасири остида барча сув манблары (океанлар, денгизлар, дарёлар, күллар, сойлар, булоқлар, сув омборлари каналлар ва бошкалар) юзасидан тұхтосиз, күп міндердә сув булғанлық тұрады. Атмосфераңа күтариған бұлгар, кучли хаво өкімлары билан ызлада ша мінглаб километр масофага оліб кетілады.

7-расм. Табиатда сувнинг айланиши

КЕЙС СТАДИ

◆ 1-ТОПШИРИҚ

Қатнашчиларни 4–5 нафардан иборат 4 та гурухга бўлинг. Ҳар бир гуруҳ бугунги кунда оила, давлат, минтақа ва сайдерамиздаги сув муаммолари ва унинг келиб чиқиши сабабларини санаб ўтсин. Гуруҳлар тақдимоти чоғида бир бирини такрорловчи сабаблар ишлатилишига йўл қўйилмасин.

◆ 2-ТОПШИРИҚ

Орол денгизи муаммосини ўрганинг. Орол денгизи фожиасининг келиб чиқиши сабаблари, уни бартараф этишда қўлланилган чоралар ва йўл қўйилган хатоларни аниқланг. Орол денгизи истиқболини тушунтириб беринг. Орол денгизи муаммоси ва унинг Оролбўйи халқлари ҳаётига таъсири борасида журналистик материал тайёрланг.

◆ 3-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиёда трансчегаравий дарёлар муаммосини ўрганинг. Амударё ва Сувдарёнинг суви нега йилдан йилга камаймоқда, сабабини аниқланг. Марказий Осиё давлатларида сув сарфи борасида инфографика ясанг.

2-МОДУЛЬ

Мавзу: ГЛОБАЛ ИҚЛІМ ЎЗГАРИШИННИҢ СУВ РЕСУРСЛАРИГА ТАЪСИРИ

Модулнинг мақсади. Глобал иқлим ўзгариши ва унинг оқибатла-ри, хусусан об-ҳавонинг ўзгариши, чучук сув манбаи бўлган муз за-хираларининг эриши, иқлимий шароит XX асрнинг ўрталарига келиб кучли антропоген таъсирга учраганлиги, шунингдек, Ер юзасида аҳоли сонининг ортиши натижасида табиий ресурсларга бўлган талаб ва эҳти-ёжнинг тўхтовсиз ошиши ва ниҳоят, фан ва техниканинг ривожлани-ши билан инсоннинг табиятга таъсир қучининг ортиб бориши Ер шари иқлимининг ўзгаришига олиб келганлиги тушунтирилади. Иқлим ўзгариши қўйидаги далиллар билан асослаб берилади:

- атмосферанинг кимёвий, физик таркибига инсон фаолияти таъсирининг ортиб бораётганлиги; Озон қатламини емирувчи турли ис газларини ҳамда карбонат ангидрид ва бошқа иссиқҳона эффекти ҳосил қиливчи газлар ва аэрозолларнинг атмосферага чиқарилиши, турли органик ёқилғиларни ёқиш ва энергия сарфлаш орқали атмосфера ҳароратига кўрсатилаётган таъсирнинг ортиб бораётганлиги;
- табиий ресурсларнинг тез суръатлар билан ўзлаштирилиши (ер, сув, ўрмон, тог-кон) туфайли ер сирти альбедосининг ўзгариши;
- дунё океани сатҳининг кўтарилиши ва сув таркибининг ифлосланиши, бузилиши туфайли атмосфера-океан-куруқлик тизимида кечадиган модда, энергия ва газ алмашинувига салбий таъсир кўрсатиши;
- ер шарида бўладиган, бўлаётган этник низолар, давлатлараро келишмовчиликлар, урушлар, халқаро терроризм, майший ва саноат чиқиндиларининг табиятга тартибсиз катта миқдорда чиқарилётгани;
- инсон омили таъсирида ер юзида модда, энергия алмашинувига туфайли табиий, иқтисодий, ижтимоий жараёнлар шиддатининг ортаётганлиги;
- космосни ўзлаштириш мақсадида ракеталарнинг фазога чиқарилиши натижасида Озон қатламига етказилаётган зарар ва бошқалар¹.

¹ Косимова Н. Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. Ўқув-амалий қўлланма. – Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази. 2016. 121 б.

Иқлим ўзгаришининг олдини олиб бўлмаслиги ва унинг оқибатларидан аҳолининг хабардорлигини ошириш зарурлиги, Ўзбекистонда бугунги кунда иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш бўйича олиб борилаётган ишлар қатнашчиларга сўзлаб берилади.

Тарбиявий мақсади. Иқлим ўзгариши ва унинг оқибатлари, иқлим ўзгариши натижасида юзага келадиган муаммолар, глобал иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш, Ўзбекистонда бугунги кунда иқлим ўзгариши оқибатларига мослашиш бўйича олиб борилаётган ишлар борасида журналистлар, экологлар ва аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. NASA мутахассислари томонидан тайёрланган Ердаги иқлим ўзгаришига багишланган ролик, иқлим ўзгариши тасвирланган харита, проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, иқлим ўзгаришини тасвиrlовчи фотосуратлар, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қозоғ скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Глобал иқлим ўзгариши, сув муаммоси, курсоғчилик, конвенция, миллий қонунчилик, Ўзбекистон, глобал иқлим ўзгариши оқибатлари.

◆ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Глобал иқлим ўзгариши оқибатида юзага келадиган муаммолар, хусусан об-ҳавонинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга кескин ўтиши, биохилмажилликнинг ўққалиши, чўлланишнинг ортиши, сув тақчиллигининг юзага келиши муаммоларининг асосий мазмунни очиб берилади ва «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтирилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўникмаларини кўллаш лозим.

B. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига глобал иқлим ўзгариши сабабларини тушунтириш. Мутахассислар ва олимлар томонидан келтирилган, келажакдаги иқлим ўзгаришлари ва оқибатлари, уларнинг дунё ва хусусан Марказий Осиёга таъсири ва унинг оқибатлари борасидаги башоратларини тақдим этиш. Иқлим ўзгаришидан келиб чиқадиган салбий ҳолатларга мослашиш ва унинг олдини олиш чораларини кўллаш орқали турли хавфларни камайтиришни айтиш.

В. Хуоса. Мослашув иқлим ўзгариши оқибатларини юмшатишига қаратилган зарурий стратегия ҳисобланади. Иқлим ўзгаришига мослашиш режалаштирилган ёки тасодифан намоён бўлади. Бугунги кунда глобал иқлим ўзгариши курсоғчилик ва сув тошқинлари каби экстремал иқлим ҳодисаларининг турли кўриниш ва миқёсдаги салбий оқибатларини олиб келмоқда. Иқлим ўзгаришининг давомийлигидан қатъий назар унга мослашишга нисбатан бефарқ бўлмаслик ижтимо-

ий-иқтисодий заарларни жадал суръатларда камайтиришга ёрдам беради. Самарали стратегияларни ҳуқуқ, молия, иқтисод, умумий таълим соҳаларидағи гоя ва ютуқлар асосида ҳамда аҳолини, хусусан оммавий ахборот воситалари вакилларини ўқитиши орқали амалга ошириш зарур. Журналистлар иқлим ўзгариши ва унинг оқибатларига мослашиш борасида жамиятнинг турли қатламларини қанчалик кенг хабардор қысалар, биз келажакдаги ўзгаришларга шунчалик тайёр бўламиз ва экологик барқарорликка эришамиз.

Г. Мавзу бўйича кичик гуруҳларда ишлаш. Глобал дараҷада ва Ўзбекистон миқёсида амалга оширилиши керак бўлган 7 та ҳаракатни белгилашни қатнашчиларга таклиф қилиш. Гуруҳлар тақдимотини ўтказиш. Ҳар бир тақдимотга тренерлар ўз фикрларини билдиришлиари лозим.

Д. Тавсиялар. Иқлим исиши, яъни ҳаво ҳароратининг глобал ортиши муаммосини бартараф қилиш жуда мураккаб вазифадир. Чунки, бу муаммо ҳам «табиат-инсон-жамият» муносабатларига, яъни учликнинг мувозанатига, уйғун ривожланишига боғлиқ. Ушбу мувозанат йўлларини топиш ва уни сақлаш учун қўйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш лозим:

- иқлим ўзгариши муаммоси мазмун-моҳиятини чуқур англаш, Ер шари аҳолиси, давлатлар, халқаро ташкилотларнинг ҳамкорлигига эришиш;
- иссиқхона эфекти ҳосил қилувчи газлар эмиссиясини (атмосферага чиқарилишини) камайтириш имкониятини берадиган янги технологияни ишлаб чиқиш ва унга ўтиш;
- муқобил энергия манбаларига ўтиш ва уларнинг самарадорлигини ошириш;
- экинзорлардан, айниқса шолипоялардан метан газининг ажраби чиқишини камайтирадиган технология ва усусларни қўллаш;
- уй-жой ва биноларни иситишда тежамкор, экологик талабларга жавоб берадиган усусларни жорий этиш;
- ҳар бир инсонда «Сайёрамиз – умумий уйимиз» туйгуси ва масъулиятини ошириш, экологик маданиятни шакллантириш;
- майший чиқиндиларни оқилона бартараф қилиш технологиясини такомиллаштириш;
- иқлим исиши индикатори ва оқибатларини ҳудудлар доирасида ўрганиш ва уни бартараф қилишининг географик асосларини излаш ва ушбу мавзуда лойиҳаларни ишлаб чиқиб амалиётга тадбиқ қилиш.

Иқлим ўзгаришини келтириб чиқарувчи антропоген таъсир, унинг оқибатларини юмшатиш ва мослашиш борасида журналистик материаллар тайёрлаш.

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

ИФЛОСЛАНГАН ҲАВОНИНГ ТИРИК ОРГАНИЗМЛАРГА ТАЪСИРИ

Саноат кундан кунга ривожланиб бормоқда. Айниқса, катта шаҳарларда бу ўзгача тус олмоқда. Ҳавоси тутун, қурум ва чанглар билан қопланган шаҳарларда қўёшдан келаётган нур камаяди. Инсон соғлиги учун керак бўлган ультрабинафша нур етишмаслиги касаллик тўғдирувчи бактерияларнинг ривожланишига қулай шароит яратади, одам организмининг касалликларга қаршилик кўрсатиш қобилияти пасаяди. Ультрабинафша нурнинг етишмаслиги рахит касалгини келтириб чиқаради. Организмда заҳарли моддалар тўпланаверса, унинг инфекцияга қаришлик кўрсатиш қобилияти пасаяди. Одам гепертония, астма, жигар церрози, саратон касалликларига йўлиқади. Организмда бурун, оғиз, тери орқали, сув, ҳаво, овқат билан ўтган заҳарли моддалар нафас олиш йўлларини, юрак қон-томир тизимини, қўзнинг шиллиқ пардасини шикастлади. Ифлос ҳаво: йўтал, бош айланиши, ўпка касалликларини пайдо қиласди.

Ҳайвонлар чанг билан қопланган ўсимликларни еганда ва ифлос ҳаводан нафас олганда заҳарланади. Ҳайвон организмига бундай моддалар кўплаб кириб қолса, улар заҳарланиб нобуд бўлади. Заҳарланган молларнинг гўштини ва сутини истеъмол қилган одамлар ҳам зарарланади. Олтингугурт, фтор, молибден, мишъяк ана шундай заҳарли моддалар ҳисобланади. Мис эртиши заводи атрофида боқилган қорамол подаси деярли нобуд бўлган. Ифлосланган ҳаводаги мишъяк таъсирида асаларишлар қирилиб кетган. Саноат корхоналаридан ҳавода учиб юрувчи кул зарралари ўсимликларнинг яшил қисмига ёпишиб, барглар юзасидаги ёриқ-тешикларни беркитиб, уларнинг ёруглик энергиясини ўзлаштиришини сусайтиради. Ҳаво сульфит ангидрид билан ифлосланганида қарағайдаги фотосинтез ҳодисаси икки баробарга камаяди. Саноатдан чиқадиган газлардан ўсимликлар учун энг хавфлиси сульфид ангидрид, фтор ва унинг бирикмалари, цемент заводидан чиқадиган водород фторид ва ҳар хил чанг, газлар ҳам ўсимликларга салбий таъсир этади. Атмосферадаги сульфит ангидриднинг оз миқдори узоқ вақт таъсир қилиб турса, улар ўсишдан тўхтайди, барглари тўклилади, дарахтлар «ялонгочланиб», қуриб қолади. Чанг баргларнинг сиртини қоплаб олиб, карбонат ангидриднинг ўсимликлар томонидан ўзлаштирилишини қийинлаштиради. Чанг ва заҳарли газлар билан ифлосланган ҳаво ўсимликларнинг ўсишига салбий таъсир

¹ Как менялся климат на Земле за последние 800 тысяч лет. <https://www.svoboda.org/a/473123.html>

күрсатади. Атмосферадаги ифлосликлар ўсимликларга турлича таъсир күрсатади: йўнгичқа, пахта, бўгдой, карамлар – олтингугурт газига, пиёз, гладиолус, қора қарагай – фторга, узум, цитрус мевалар, тамаки – озонга жуда сезгир. Ўсимликларнинг бу хусусиятидан, ҳавонинг ифлосланиш даражасини кўрсатувчи индикатор сифатида фойдаланиш мумкин: қайрагочлар – ҳавонинг ифлосликлариға чидамли ҳисобланади.

ДАЛИЛЛАР ВА ФАКТЛАР¹

- Сўнгги 100 йилда сайёрамизда ҳаво ҳарорати 1,4° С га кўтарилиган.
- Ер шаридаги чучук сув манбаи бўлган музликлар бугунги кунда 30% га эриган.
- Ҳозирда дунё бўйича 40% ерлар тупроқ эрозияси оқибатида деградацияга учраган.
- Тупроқ унумдорлиги пасайиб, ҳосилдорлик 50 фоизга камайган.
- 2050 йилга бориб маккажӯхори, гуруч ва буғдой етишириш ҳажми 25 фоизга қисқариши башорат қилинмоқда.
- БМТ маълумотларига қараганда, яқин йилларда инсоният бугунги кунда фойдаланаётган ерларининг тўртдан уч қисмини йўқотиши мумкин.
- Сўнгги 100 йилда сув истеъмоли 7 фоизга ошиб, ҳар бир инсон учун ажратилиши мумкин бўлган сув ҳажми 60 фоизга қисқарган.
- Кейинги 25 йил ичida сув захиралари яна 2 маротабага камайиши кутилмоқда. Амазонка, Миссисипи, Дунай, Волга, Днепр, Сирдарё ва Амударё каби дарёларнинг экотизими аянчли аҳволда. Мутахассисларнинг фикрига кўра, уларни тозалашга йилига тахминан 60 млрд. доллар миқдорида маблаг сарфланиши лозим.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

(Модуль тақдимотлари Ўзбекистон Республикаси
«Сувчи» жамоат бирлашмаси томонидан тайёрланган)

Об-ҳаво ўзгариши сценарийси

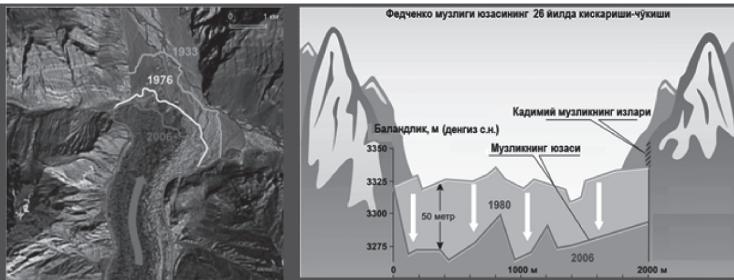
Ўзбекистонда кутилаётган ҳароратнинг
ўзгариши ($^{\circ}\text{C}$)

Сценарийлар бўйича	A2	B2
➤ 2030 йилгача	1,0-1,5	1,6-1,8
➤ 2050 йилгача	2,0-2,6	2,3-2,6
➤ 2080 йилгача	3,9-4,5	3,2-3,6

Глобал иқлим ўзгариши оқибатлари

Кейинги йилларда ер юзинининг глобал исисиши ва иқлим ўзгариши натижасида музликлар эриб, эриган музликларнинг ўрни тўлмасдан камайиши кузатила бошланди. Масалан, дунёдаги энг катта музликлардан бири бўлган Тожикистон Республикасидан Федченко (узунлиги – 77 км, эни – 24 км ва чукурлиги 10 км) музлиги 1933–1976 йиллар оралиғига узунлиги 1400 м га, 1976–2006 йиллар оралиғига 700 м га кискариши ва чукурлиги ўтгача 50 га хамда юзаси 38% га камайгани кузатилди.

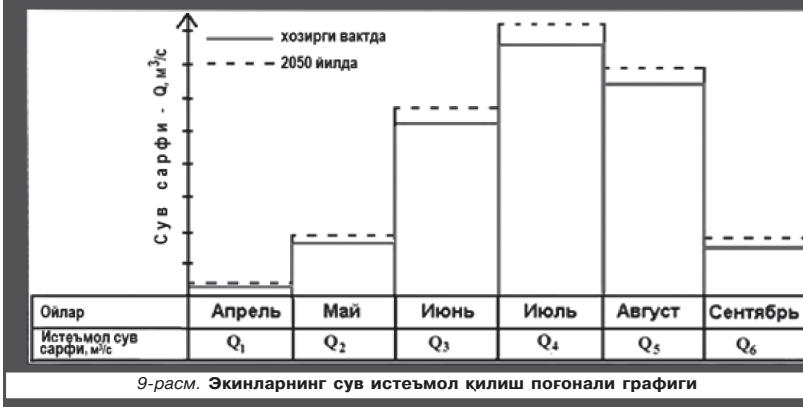
Музликларнинг чекиниши

4-расм. Иқлим ўзгариши натижасини Федченко музлиги
(Тожикистон) ўлчамлари ва ҳажмининг қискариб бориши

Глобал икlim ўзгариши оқибатлари

Икlim ўзгариши Амударё ва Сирдарё ҳавзаларининг сув ресурслари га кучли таъсир ўтказади. Одатда икlim ўзгариши билан температуранинг кўтарилиши сабабли, дарёларнинг сувлари кўпайиши лозим. Аммо ҳисобларга кўра 2050 йилга бориб Амударё ҳавзаси оқимининг хажми $10\pm 15\%$ га, Сирдарё ҳавзаси оқимининг хажми эса $6\pm 10\%$ га кискарап экан. Икlimning исиб бориши билан барча юзаларда (ер-сув, ўсимликлар ва бошқалар) кучли буғланиш юз беради. Кишлек хўжалик экинларининг сувга бўлган талаби ошиб боради (9-расм) сугоришлар сони кўлаяди. Икlim ўзгаришини ҳисобга олиб, иктисадиётнинг барча соҳаларини ҳамда фуқароларни сув ресурсларининг камайиб боришига мослаштириш лозим.

9-расм. Экинларнинг сув истеъмол қилиш поғонали графикиги

ИКЛИМ ЎЗГАРИШИ ВА СУВ РЕСУРСЛАРИНИНГ КАМАЙИШИГА АҲОЛИНИ МОСЛАШТИРИШ

Икlim ўзгариши билан мангу музликлар заҳирасининг камайиб бориши, ахоли сонининг ўсиши ҳамда уларни тоза ичимлик суви, кийим-кечак ва озиқ-овқат маҳсулотлари ҳамда иш билан таъминлаш зарурлиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиширишга кўп микдорда сув ажратишга ва мажбурлигимиз, шунингдек, атроф-муҳит флора ва фаунасининг ўзгариши ҳам бошқа турли сабаблар бизни, яъни мамлакатдаги барча сув истеъмолчиларини сувдан самарали фойдаланишга, уни асраб-авайлашга, сув тақчиллиги сабаб юзага келадиган шароитга мослашишга ундейди. Бу борода Республикамизда зарур меъёрий хужжатлар ишлаб чиқилиб, маълум ишлар бошланди ҳам.

Марказий Осиё умумий уйимиз бўлганилиги сабабли, сув тақчиллигига мослашишни Марказий Осиё минтақасидаги барча мамлакатларда биргаликда олиб бориш зарур. Сув тақчиллиги шароитида атроф-муҳитни тоза сақлаш ва барча сув истеъмолчиларининг сувга бўлган талабини кондириш учун қўйидагиларга эътибор бериш талаб этилади:

- атроф-муҳит муҳофазаси ва сув ресурсларидан фойдаланиш бўйича минтақавий қонунлар қабул қилиш;
- мамлакатларда сув ресурсларидан хўжасизларча фойдаланган ва атроф-муҳитга зарар етказганларга нисбатан қатъи чоралар кўрувчи (ҳаттоқи жиноий жавобгарликка тортувчи) умумий қонунлар ишлаб чиқиш;
- аҳолини сув тақчиллиги шароитида атрофни-муҳитни тоза сақлаш ҳамда сув ресурсларидан самарали фойдаланишга ўргатиш – мослаштириш.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Карбонат ангидриднинг ҳаво таркибида ошиши, чиқинди газларнинг ҳавога меъёридан ортиқ чиқарип ташланиши оқибатида иссиқхона эффекти ҳосил бўлиб, бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятини ташвишга солаётган жиддий экологик муаммо – глобал иқлим ўзгариши юзага келди.

Афсуски, бошқа экологик муаммолардан фарқли ўлароқ глобал иқлим ўзгариши Ер юзи аҳолисини кам ташвишга солаяпти. Нега?

Сабабларини ўз журналистик материалингизда очиб беринг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Иқлим ўзгариши муаммоси Ўзбекистонга ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмайди. Юзага келиши мумкин бўлган оқибатлар қаторида қўйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- сув ресурслари тақчилигининг қучайиши;
- ўртacha ҳароратнинг ошиши;
- ёғингарчиликларнинг нотекис тақсимланиши – ёғингарчиликларсиз қурғоқчилик узоқ давом этиши ва бир мартада кўп миқдорда ёғингарчиликлар бўлиши;
- қишлоқ хўжалигида етиштириш учун мақбул экинлар таркибининг бутунлай ўзгариши;
- ҳарорат кўтарилиши натижасида аҳоли саломатлиги билан бοғлиқ муаммолар қўпайиши;
- ўсимликлар ва ҳайвонларнинг аксарият турлари яшайдиган ареалларнинг қайта тақсимланиши, демак, экологик жараёнлар, бериладиган маҳсулотлар ва бажариладиган функциялар тубдан ўзгариши;
- саҳролашиб жараёнларининг қучайиши, демак, яшаш ва хўжалик юритиши мумкин бўлган ерларнинг камайиши;
- иқтисодиёт секторларининг тўлиқ қайта тақсимланиши ва бoshкалар.

Мазкур маълумотларга асосланиб таҳлилий жанрда журналистик материал тайёрланг.

♦ 3-ТОПШИРИҚ

«Сув бўйича глобал ҳамкорлик» (СГХ) ташкилоти кўплаб халқаро манбаларнинг яқинлашиб келаётган сув инқизози ҳақидаги тахминларини қўйидаги омиллар асосида умумлаштириди:

- ҳар бир инсон бир йилда ўртача 58 кг гуруч истеъмол қиласи;
- шолининг янги навларини чиқараётган селекционер олимлар сув сарфини 50 фоизга камайтиришни назарда тутмоқда;
- одамлар жаҳондаги умумий сув захираларининг 0,4 фоизидан-гина фойдаланиш имкониятига эга;
- бир буханка (400 грамм) нонга кетадиган унни етиштириш учун 550 литр сув керак;
- ривожланаётган мамлакатларда 100 грамм мол гўшти ишлаб чи-қариш учун ўртача 1500 литр сув ишлатилади;
- бугунги кунда 40 дан ортиқ мамлакатдаги 2 миллиарддан зиёд одам сув танқислигини сезмоқда;
- икки ёки ундан ортиқ мамлакатга тегишли ер ости сувларидан фойдаланилаётган 263 дарё ҳавзаси мавжуд.

Мазкур маълумотларга асосланиб муаммоли мақола тайёрланг.

3-МОДУЛЬ

Мавзу: ВИРТУАЛ СУВ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ

Модулнинг мақсади. Виртуал сув тушунчаси, виртуал сувнинг бугунги кунда сувни тежаш, иқтисодий ўсиш ва аҳоли фаровонлигини таъминлашдаги аҳамияти, виртуал сув сарфини камайтириш йўлларини семинар-тренинг қатнашчиларга визуал усувлар орқали тушунтириб бериш.

Тарбиявий мақсади. Виртуал сув тушунчаси, виртуал сувни тежа-маслик натижасида келиб чиқадиган салбий оқибатлар ҳақида журналистлар, экологлар, аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Виртуал сув сарфи бўйича инфографика, проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, иқлим ўзгаришини тас-вирловчи фотосуратлар, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар: виртуал сув, форум, сув ҳажми, Ўзбекистон, чучук сув захираси.

♦ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Виртуал сув тушунчаси, сувнинг ишлаб чиқариш ва инсон ҳаётидаги ўрни, кундалик сув сарфи, ишлаб чиқаришдаги сув сарфи, сувни тежаш усувлари, Ўзбекистонда виртуал сув тушунчаси борасида аҳоли хабардорлигини ошириш зарурлиги қатнашчиларга «Ақлий хужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг сув тушунчаси, сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўникмаларини қўллаш, мазкур модуль мазмунини қатнашчиларга етказишда муаммонинг долзарблик даражасини аниқлаш карталидан фойдаланиш лозим.

Муаммо долзарблигини аниқлаш картаси

Экологик муаммолар	Зудлик билан ечилиши зарур	Долзарб	Унчалик долзарб эмас	Долзарб эмас
Сув тақчиллиги				
Глобал иқлим исини				

Виртуал сув сарфининг ортиши				
Биохимахијликнинг йўқолиши				
Ўрмонларнинг кесилиши				
Чўлланиш				
Чиқиндиларнинг кўпайиши				
Дунё океанинг ифлосланиши				
Атмосферанинг ифлосланиши				
Озон қатлами нинг емрилиши				
Тупроқ деградацияси				
Экологик маданиятнинг етишмаслиги				

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига виртуал сувнинг кўп ва тежамсиз сарфланиши оқибатларини тушунтириш. 2003 йил учинчи Бутунжаон сув форумида кўтарилган масалаларни муҳокама қилиш. Виртуал сув экспорти сув танқис бўлган мамлакатларда уни тежаш имконини, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ёрдам бериши, виртуал сув сув борасидаги зиддиятларнинг олдини олиб, уларни бартараф этиши, виртуал сувни қисқартириш, яъни сувни тежаш, кургоқчиликка мослашган экинларни экиш, ишлаб чиқаришда камроқ сув ишлатиш, иккиласмчи ва учламчи сувлардан фойдаланишини кенг йўлга қўйиш дунёдаги мавжуд ичимлик сувини тежаш имконини беришини тушунтириш.

В. Ҳуроса. Виртуал сув биз ҳар куни истеъмол қилаётган озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш учун кетган сувнинг ҳажмидир. Масалан, бир килограмм буғдой етиштириш учун (лалми бўлмаган) 1000 литрга яқин сув сарфланади. Яъни мазқур бир килограмм буғдой учун виртуал сув 1000 литрга tengdir. Бир килограмм гўшт учун эса 1,5 млн. литрга яқин сув сарфланади. Бошқача айтганда, биз

истеъмол қилаётган гўштнинг нархи 1,5 млн. литр виртуал сувнинг нархига тенг. Бир филжон қаҳвада ўртacha 140 литр виртуал сув, бир бокал шарбатда – 200 литр, пахта толасидан тайёрланган бир метр матода – 2500 литр, жинсида – 10 800 литр, енгил автоуловда – 378 500 литргача виртуал сув мавжуд. Виртуал сувнинг миқдори нафақат маҳсулот, балки уни ишлаб чиқарадиган мамлакатга боғлиқ. Бир килограмм пишлоқ тайёрлашга Италияда 4,2 минг литрга, Ўзбекистонда эса 6,7 минг литрга яқин сув кетади. Мутахассисларнинг ҳисобкитобига кўра, битта одамнинг виртуал сувни истеъмол қилиш ҳажмини бир кунда 1 m^3 яшаб қолиш учун, $2,6\text{ m}^3$ ва ундан кўпроғи эса кўп гўшт истеъмол қиласидиганлар учун ташкил этиши ҳақида семинар-тренинг қатнашчиларига тушунча бериш. Айтиш жоизки, глобал даражада виртуал сувни сотиш геосиёсий аҳамиятга эгадир. У мамлакатларни бир бирига боғлайди. У ҳамкорлик ва тинчлик асоси ёхуд турли хил зиддиятлар манбаси бўлиши ҳам мумкин. Виртуал сув тушунчасини очиб беришда виртуал сув оқими, виртуал сувнинг импорти ва экспорти, виртуал сув савдоси каби тушунчалар қўлланилади.

Г. Мавзу бўйича кичик гуруҳларда ишлаш. Қатнашчилар гуруҳларга бўлинади ва ҳар бир гуруҳга виртуал сувнинг сарфи бўйича вазиятлар ҳамда муаммони кўрсатишда вазиятни саҳналаштириш ва муаммо ечимини топиш вазифаси берилади.

Д. Тавсиялар. Виртуал сув тушунчаси ва унинг сарфи борасида журналистик материаллар тайёрлаш ва шу орқали кенг жамоатчиликнинг хабардорлигини ошириш лозим.

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Виртуал сувга оид фактлар¹

- Чучук сув захирасининг 70–90 фоизи ривожланаетган мамлакатларда экинларни етиштириш учун ишлатилади;
- Кундалик эҳтиёжни қондириш учун аҳоли жон бошига кунига 50 литр сув керак (Дублин тамойиллари, 1992);
- 1 кг. гуруч етиштириш учун 3000 л сув зарур;
- Битта буханка (400 грамм) нонга кетадиган унни етиштириш учун 550 л сув керак;
- Бугунги кунда 40 дан ортиқ мамлакатдаги 2 миллиарддан ортиқ одам сув танқислигини сезмоқда;
- Ривожланган мамлакатларда 100 грамм мол гўшти ишлаб чиқариш учун ўртacha 1500 л сув ишлатилади;
- Икки ёки ундан ортиқ мамлакатга тегишли ер ости сувларидан тежамсиз фойдаланилаётган 263 дарё ҳавзаси мавжуд;
- Сувнинг исроф қилиниши сабабли Ҳиндистондаги 25 фоиз ҳосилнинг тақдиди доим ҳавф остида туради.

Виртуал сув

- Виртуал сув биз ҳар куни истеъмол қилаётган озиқовқат маҳсулотларини етиштириш учун кетган сувнинг ҳажмиdir
- Бир килограмм бүгдой(лалми бўлмаган) етиштириш учун 1000 литрга яқин сув сарфланади. Яъни мазкур бир килограмм бүгдой учун виртуал сув 1000 литрга тенгдир. Бир килограмм гўшт учун эса 1,5 млн. литрга яқин сув сарфланади

¹ Сколько воды потребляет сельское хозяйство? <https://otxody.by>

Статистика

- Битта одамнинг виртуал сув истеъмол қилиш ҳажми бир кунда 1 m^3 яшаб қолиш учун, $2,6\text{ m}^3$ ва ундан кўпроғи эса кўп гўшт истеъмол қиладиганлар учун ташкил этади.
- Сув танқис мамлакатлар маҳсулотлар, товарларни харид қилишганида, уларни ишлаб чиқарган мамлакатдан харид қилинган мамлакатга виртуал сув ўтади. Бу эса мамлакатдаги сув ресурсларини тежаш имконини беради.

Марказий Осиё минтақавий экологик маркази (МОМЭМ)

- Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистонда ҳам ўз ваколатхонасига эга бўлган Марказий Осиё минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) мазкур йўналишда бир неча йиллар давомида қатор анжуманлар ўтказди, ушбу соҳада дунёнинг илғор мамлакатлари тажрибасини ўрганди ва бугунги кунда ҳам 48 млн. евро қийматта эга бўлган 230 дан ортиқ ҳудудда сувни тежаш ва самарали фойдаланиш, иқлим ўзгариши, сув ташаббусларини қўллаб қувватлаш, барқарор ривожланиш учун таълим каби дастурларни амалга ошироқда.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

- Виртуал сув экспорти сув танқис бўлган мамлакатларда уни тежаш имконини берадими?
- Виртуал сув озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ёрдам берадими?
- Виртуал сув сув билан боғлиқ зиддиятларнинг олдини олиб, уларни бартараф этадими?
- Виртуал сувни қисқартириш, яъни сувни тежаш, қургоқчиликка мослашган экинларни экиш, ишлаб чиқаришда камроқ сув ишлатиш, иккиласми ва учламчи сувлардан фойдаланишини кенг йўлга қўйиш дунёдаги мавжуд ичимлик сувини тежашга ёрдам берадими?
- Виртуал сув ҳақида аҳолининг хабардорлигини ошириш зарурми?

Мазкур саволларга жавоб берган ҳолда таҳлилий материал тайёрланг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистонда ҳам ўз ваколатхонасига эга бўлган Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) мазкур йўналишда бир неча йиллар давомида қатор анжуманлар ўтказди. Ушбу соҳада дунёнинг илгор мамлакатлари тажрибасини ўрганди ва бугунги кунда ҳам 230 дан ортиқ ҳудудда сувни тежаш ва самарали фойдаланиш, иқлим ўзгариши, сув ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, барқарор ривожланиш учун таълим каби 48 млн. евро қийматга эга бўлган дастурларни амалга оширмоқда.

Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази (МОМЭМ) фаолиятини ўрганинг. Унинг бугунги кунда амалга ошираётган лойиҳаларини таҳлил қилинг.

4-МОДУЛЬ

Мавзу: СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ: ҲУҚУҚИЙ АСОС

Модулнинг мақсади. Ўзбекистонда сувдан фойдаланишнинг тарихи, Сув хўжалиги вазирлиги тугатилиб, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги билан бирлаштирилганлиги, ушбу қарордан кейин сув хўжалиги соҳасида парчаланиш бошланганлиги, кўплаб мелиораторлар ишсиз бўлиб қолганлиги, сув захираларини давлат даражасида бошқаришнинг гидрогеографик тамойилига асос солган «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун қабул қилинганлиги, мустақиллик йилларида Сув хўжалиги бош бошқармаси сув захиралари ва сув хўжалигининг қолган имкониятларига тўлиқ эгалик қылгани ҳолда, анча қисқартирилган молиявий ресурслар ҳамда давлатлараро сув тақсимотининг янги шартларига мослашишга мажбур бўлганлиги ва янги қабул қилинган хўжжатлар тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Сувдан фойдаланиш борасида қабул қилинган Қонун ва Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорлари, қонуности хўжжатлари ҳақида журналистлар, экологлар ва аҳолининг хабардорлигини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, сувдан фойдаланишга оид фотосуратлар, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сувдан фойдаланиш, қонун, қарор, Сув хўжалиги вазирлиги.

◆ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, қонуности хўжжатлари, бу йўналишдаги Президент Фармон ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг асосий мазмуни очиб берилади ва «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтирилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва амалий кўнилмаларини қўллаш лозим.

B. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига сув танқислиги асосан Марказий Осиё мамлакатлари, хусусан юртимизда сезилаётгани, шу сабабли айнан оби-ҳаёт билан боғлиқ қонунчилик албатта такомил-

лашган бўлиши, унда нафақат миллий даражадаги муаммомлар, балки қўйидаги глобал, ҳудудий масалалар ҳам ўз аксини топмоғи зарурлиги тушунтирилади:

- табиий-иқлим ўзгаришлари (экологик омил);
- ер ва сувнинг атроф муҳит компоненти сифатидаги роли (экологик-географик ва иқтисодий омил);
- мазкур объектлардан қатъий халқаро босим остидаги бозор муносабатлари шароитида фойдаланиш (ижтимоий-иқтисодий омил);
- жаҳон инқизоризи сабоқлари (молиявий омил) ва ҳоказо.

«Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни муҳим аҳамият қасб этиб, унда сув объектларидан қишлоқ хўжалиги эҳтиёjlари учун фойдаланиш, лимит бўйича сувдан фойдаланиш ёки сувни истеъмол қилишнинг белгиланган тартибига риоя этган ҳолда сувдан умумий ва маҳсус фойдаланиш ёки сувни умумий ва маҳсус истеъмол қилиш тартибини баён этилган.

B. Ҳулоса. 2018 йилда ташкил этилган янги Сув хўжалиги вазирлигига ўтган 20 йиллик даврдан мерос сифатида ўта мураккаб муаммомлар мажмуи қолди. Улар магистрал ва хўжаликлараро канал ҳамда иншоотларни бошқаришнинг беқарорлиги, сугориш ва дренаж тизимларининг техник дарражаси пасайиб кетиши, собиқ ички тармоқнинг ачинарли ҳолатга тушиб қолганида намоён бўлди. Ана шундай шароитда имконият очиб берувчи ягона ижобий омил – Президент Шавкат Мирзиёевнинг янгича ички ва ташқи сиёсати, шу жумладан, кўшни мамлакатлар билан муносабатларда мавжуд бўлган муаммомларни бартараф этишга қаратилган ҳамкорликни мустаҳкамлаш, минтақанинг сув захираларидан оқилона фойдаланиш устида биргаликда ишлашга интилишидир.

Г. Тавсиялар.

- сувдан фойдаланиш бўйича қонунчиликни такомиллаштириш;
- сувдан фойдаланганлик учун тўлов тўлашнинг иқтисодий механизмини жорий этиш;
- марказлашган сув узатишни базавий молиялаштириш тартибини сақлаб қолиш;
- сувдан фойдаланиш борасидаги қонунчиликни журналистик материаллар асосида кенг жамоатчиликка тушунтириш.

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони

ҚИШЛОҚ ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ ТИЗИМИНИ ТУБДАН ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТҮҒРИСИДА

Мамлакатда қишлоқ ва сув хўжалигини ривожлантириш учун зарур иқтисодий ва ташкилий-хуқуқий асослар яратиш бўйича кенг кўламли ишлар олиб борилмоқда. Таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва бозор муносабатлари механизмларини жорий қилишда фермер хўжаликлари учун қўшимча шарт-шароитлар яратишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг жадал ривожланиши, ўз навбатида, сув ресурслари истеъмолининг ортиб боришига олиб келади, ушбу ҳолат юзага келаётган чақирув ва хатарларга нисбатан ўз вақтида чоралар кўрилмаган тақдирда, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Қишлоқ ва сув хўжалиги бошқаруви соҳасида узоқ вақт давомида ҳал этилмасдан келаётган тизимли муаммоларнинг мавжудлиги мазкур ҳолатни янада кучайтиromoқда, жумладан:

Биринчидан, озиқ-овқат хавфсизлигини ваколатли органлар ўзаро ҳамкорлигининг таъсирчан механизмисиз тарқоқ ҳолда режалаштириш ва таъминлаш қабул қилинаётган қарорлар ҳамда аниқ натижаларга эришиш учун жавобгарликнинг сусайишига олиб келмоқда;

иккинчидан, қишлоқ ва сув хўжалигида узоқ муддатли пухта сиёсатнинг шакллантирилмаганлиги сабабли мазкур соҳаларни янада ривожлантиришнинг аниқ йўналишлари белгиланмаган;

учинчидан, юзага келаётган муаммолар бўйича тезкор қарорлар қабул қилишда ваколатли органларнинг самарали мувофиқлаштирувчи роли ва ташаббускорлиги мавжуд эмас;

тўртичидан, масъул идоралар томонидан ҳаққоний ахборотни йигиши, таҳлил қилиш ва алмашиш механизмининг тўғри йўлга кўйилмаганлиги сабабли ўзларига юклатилган вазифалар самарасиз амалга оширилмоқда;

бешинчидан, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда сув истеъмоли соҳаларида мустақил назорат мавжуд эмас, бунинг натижасида тармоқларни модернизация қилиш ва техник жиҳозлаш ишларига етарлича эътибор қаратилмаяпти, инновацион технологиялар ва ишланмаларни жорий қилиш даражаси пастлигича қолмоқда. Қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги ва сув истеъмоли соҳала-

рида ҳақиқий ҳолатни ва ривожланиш истиқболларини чуқур таҳлил қилиш асосида уларни стратегик режалаштириш сиёсати бўйича таъсирчан ишларни йўлга қўйиш, мазкур йўналишлар бўйича бошқарув тизимини тубдан такомиллаштириш мақсадида, шунингдек, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳамда Ўзбекистон Республикасида Маъмурӣ ислоҳотлар концепциясида белгиланган вазифаларга мувофиқ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 февралдаги «Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўгрисида»-ги ПФ-5330-сон Фармонига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги негизида Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлиги ташкил этилганлиги маълумот учун қабул қилинсин.

2. Қуидагилар Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг асосий вазифалари ва фаолиятининг йўналишлари этиб белгилансин:

қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат хавфсизлиги соҳасида тармоқни комплекс модернизация қилишга, қишлоқ хўжалигида фан ва техника ютуқларини, ресурсларни тежайдиган замонавий ва интенсив агротехнологияларни, илгор тажрибаларни жорий қилишга йўналтирилган ягона сиёсатни амалга ошириш;

Ўзбекистон Республикаси озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида давлат органлари, хўжалик бошқаруви органлари ва бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш;

рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш орқали иқтисодиёт тармоқлари экспорт салоҳиятини ошириш, бозор конъюнктураси юзасидан чуқур маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, хорижий инвестициялар ва беғараз техник кўмак маблағларини (грантлар) жалб қилиш;

аҳолини йил давомида ва узлуксиз равишда барқарор нархларда таъминлаш учун зарур бўлган ҳажмда қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари захирасини шакллантиришни ташкил этиш;

қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, давлат-хусусий шериклиги механизмларини такомиллаштириш, шунингдек, худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда тадбиркорлик субъектлари иштирокини рағбатлантиришни таъминлаш;

қишлоқ хўжалигини изчил ва барқарор ривожлантириш, мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, қишлоқ аҳолисининг бандлик даражасини ва даромадларини ошириш, ички бозорда озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг барқарор даражасини сақлаб қолишга

йўналтирилган комплекс мақсадли, тармоқ ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиши;

таълим, фан ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини тизимли асосда узвий интеграциялашни, қишлоқ хўжалиги тармоқларининг юқори малакали соҳа мутахассисларига бўлган жорий ва истиқболдаги эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни таъминлаш.

3. Қўйидагилар Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг асосий вазифа ва фаолияти йўналишлари этиб белгилансин:

– сув ресурсларини бошқариш соҳасида ягона сиёсатни амалга ошириш, шунингдек, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш, сувларнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ва бартараф этиш соҳасида давлат органлари, хўжалик бошқаруви органлари ва бошқа ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш;

– ҳудудларни ва иқтисодиёт тармоқларини сув ресурслари билан барқарор ҳамда оқилона таъминлаш, ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланишини ва барқарорлигини таъминлаш бўйича чоралар кўриш;

– ирригация ва мелиорация тизимлари, сув омборлари, насос станциялари ҳамда бошқа сув хўжалиги ва гидротехника иншоотларининг ишончли фаолиятни таъминлаш, сув хўжалигининг йирик ва ўта муҳим обьектлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш;

– сув ресурсларидан тежамли ва оқилона фойдаланиш учун сувдан фойдаланувчилар ҳамда сув истеъмолчилари масъулиятини ошириш, уларнинг сувдан фойдаланиш маданиятини юксалтириш;

– сув хўжалиги соҳасида фан ва техника ютуқлари, замонавий сув тежовчи технологиялар, илфор тажрибалар, сув хўжалигини ва сувдан фойдаланишини бошқариш тизимида инновацион услубларни жорий қилиш;

– сув хўжалиги соҳасида мутахассислар малакасини ошириш тизмини ташкил этиш, сув хўжалиги ташкилотлари билан таълим ва илмий муассасалар ўртасидаги интеграцияни кучайтириш, фан ютуқларини амалиётга жорий этиш чораларини кўриш;

– трансчегаравий сув ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланиш бўйича давлатларро муносабатларни ривожлантириш, хорижий инвестициялар ва техник кўмак маблағларини (грантлар) жалб қилиш, шунингдек, сув хўжалиги соҳасидаги халқаро ташкилотлар фаолиятида фаол иштирок этиш.

4. Қўйидагилар:

агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфисизлиги ҳолати, мазкур соҳада қонун хужжатлари ҳамда меъёрий хужжатлар талаблари ижроси устидан назоратни амалга ошириш учун масъул бўлган Ўзбекистон

Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланиши устидан назорат қилиш инспекцияси (кейинги ўринларда Инспекция деб юритилади);

2018 йил 1 июлдан Қишлоқ хўжалиги корхоналарини таркибий қайта тузиш агентлиги ҳамда Қишлоқ ва сув хўжалигида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш бўйича марказ негизида лойиҳалар, шу жумладан, инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга кўмаклашиш учун масъул бўлган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Инвестициялар, инновацион ривожлантириш, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириш, туризм масалалари комплекси таркибига кирувчи Агросаноат мажмуи ва озиқ-овқат таъминоти соҳасидаги лойиҳаларни амалга ошириш агентлиги (кейинги ўринларда Агентлик) ташкил этилсин.

Агентлик Қишлоқ хўжалиги корхоналарини таркибий қайта тузиш агентлиги ҳамда Қишлоқ ва сув хўжалигида инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш бўйича марказнинг ҳуқуқлари, мажбурият ва шартномалари бўйича ҳуқуқий вориси ҳисобланиши маълумот учун қабул қилинсин.

5. 2018 йил 1 августдан қўйидагилар:

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат дон инспекцияси;

Машина ва асбоб-ускуналарнинг техник ҳолатини назорат қилиш бош давлат инспекцияси;

Чорвачиликда наслчилик ишлари бош давлат инспекцияси;

«Ўзсувназорат» республика сув инспекцияси;

«Ўздавуруғназоратмарказ» қишлоқ хўжалиги экинлари уруфини сертификациялаш ва сифатини назорат қилиш давлат маркази тугатилсин.

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги тугатилаётган идора ва муассасалар ходимлари бандлигини таъминлашга кўмаклашисин.

6. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Инспекция билан биргаликда икки ой муддатда Машина ва асбоб-ускуналарнинг техник ҳолатини назорат қилиш бош давлат инспекциясининг вазифа ҳамда функцияларини қайта тақсимлаш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклиф киритсин.

7. Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги, «Ўзпахтасаноат» АЖ ва «Ўздонмаҳсулот» АКнинг:

Ғўза уругчилиги республика маркази ва Бошоқли дон экинлари уругчилиги республика маркази негизида, ургуллар, шу жумладан, пахта ва бошоқли дон экинлари ургуларини тайёрлаш ҳамда улардан фойдаланишнинг ягона ва замонавий тизимини шакллантириш учун

масъул бўлган Инновацион ривожланиш вазирлиги ҳузуридаги Ургучиликни ривожлантириш марказини ташкил этиш;

уруглик тайёрлаш бўйича ихтисослаштирилган ташкилотларда урглик олиш мақсадида этиширилган пахта ва бошоқли дон экинлари ни кейинчалик алоҳида сақлаш шарти билан қайта ишлаш тартибини жорий қилиш тўғрисидаги таклифлари қабул қилинсин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Ўзпахтасаноат» АЖ ва Ўзноммаҳсулот» АК билан биргаликда икки ой муддатда урглик тайёрлаш бўйича алоҳида ташкилотларнинг, цех ва омборларнинг пахта ҳамда бошоқли дон экинлари урглари учун ихтисослаштирилишини, шунингдек, уларни босқичма-босқич Ургучиликни ривожлантириш марказига бериш бўйича таклифлар киритилишини таъминласин.

Инспекция пахта ва бошоқли дон экинлари уруғлигининг буортмаси, тайёрланиши, алоҳида қайта ишланиши ва сақланиши бўйича талабларга риоя қилиниши устидан қатъий назоратни таъминласин.

8. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг илмий-тадқиқот муассасалари берилган ҳолда, Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги илмий-ишлаб чиқариш маркази негизида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат таъминоти илмий-ишлаб чиқариш маркази ташкил этилсин.

Марказ мамлакатнинг илмий-тадқиқот ва олий таълим муассасалари томонидан аграр фан соҳасида олиб бориладиган илмий тадқиқотларни мувофиқлаштириб бориши белгилаб қўйилсин.

Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги Бош прокуратура, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлиги билан биргаликда уч ой муддатда қишлоқ ва сув хўжалиги соҳасидаги илмий-тадқиқот муассасаларининг фаолиятини долзарб йўналишлар бўйича янги форумни ишланмаларни кўриб чиқиши заруратини инобатга олган ҳолда такомиллаштириш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

9. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг моддий-техника базасини ривожлантириш, инновация технологияларини жорий қилиш ва ходимларни рагбатлантириш жамгармаси негизида:

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳузурида Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва озиқ-овқат таъминоти жамгармаси;

Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ҳузурида Сув хўжалигини ривожлантириш жамгармаси ташкил этилсин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бир ой муддатда ташкил қилинаётган жамгармалар фаолиятини ташкил этиш тартибини тасдиқласин.

10. Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимида янгидан ташкил этилаётган идора ва муассасалар фаолиятини ташкил этиш бўйича Комиссия иловага мувофиқ таркибда тузилсин.

Комиссия (З.Т. Мирзаев):

тугатилаётган идора ва муассасаларнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг мол-мулки ва пул маблағларини оқилона тақсимлаш мақсадида уларни хатловдан ўтказишни;

мазкур Фармонга мувофиқ идора ва муассасаларни тугатиш, шунингдек, янгидан ташкил этилаётган тузилмаларнинг моддий-техника базасини яратиш, улар ишини самарали ташкил этиш учун зарур бўлган компьютер техникаси, алоқа воситалари билан, шу жумладан, тугатилаётган идора ва муассасаларнинг бинолари ва моддий-техника базасини бериш орқали жиҳозлашга доир тадбирларни ташкил қилишни;

янгидан ташкил этилаётган идора ва муассасаларни, уларнинг ҳудудий бўлинмаларини жойлаштириш, шунингдек, улар фаолиятини ташкил этиш билан бошқа масалаларни ҳал этишни;

янгидан ташкил этилаётган идораларни малакали кадрлар билан, шу жумладан, тугатилаётган идоралар ва муассасалар ходимлари ҳисобидан тўлдиришни белгиланган тартибда таъминласин.

11. Мазкур Фармонда назарда тутилган идора ва муассасаларни ташкил этиш Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Сув хўжалиги вазирлиги ҳамда тугатилаётган идоралар ва муассасалар штат бирликларини мақбуллаштириш ҳисобига амалга оширилиши маълумот учун қабул қилинсин.

12. Ўзбекистон Республикасида Маъмурий ислоҳотлар концепциясини амалга ошириш бўйича Комиссия бир ой муддатда янгидан тузилётган идоралар ва муассасалар фаолиятини ташкил этиш, шунингдек, уларнинг асосий вазифа, функция ва фаолият йўналишларини белгилаб бериш бўйича қарорлар лойиҳалари киритилишини таъминласин.

13. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Сув хўжалиги вазирлиги манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда қонун ҳужжатларига ушбу Фармондан келиб чиқадиган ўзгартиш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

14. Мазкур Фармоннинг ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикасининг Бош вазири А.Н.Арипов ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори О.Б.Муродов зиммасига юклансин.

*Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. МИРЗИЁЕВ
Тошкент шаҳри, 2018 йил 17 апрель*

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «2017–2021 йилларда ичимлик суви таъминоти ва канализация тизимины комплекс ривожлантириш ва модернизация қилиш дастури тўғрисида»ги Қарорида қишлоқ жойларда аҳолини сифатли ичимлик суви билан таъминлаш, янги ичимлик суви билан таъминлаш иншотлари ва канализация тизимини куриш ва мавжудларини реконструкция қилиш, ичимлик суви таъминотига янги ахборот технологияларни жорий этиш, ичимлик суви ишлаб чиқариш жараёнлари самардорлигини ошириш назарда тутилган. Мазкур қарорни таҳлил қилиб, ўз вилоятингизда унинг ижроси қай тарзда таъминланаётганини журналистик материалда кўрсатиб беринг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида» 2018 йил 17 апрелда қабул қилинган Фармонида кўрсатилган қишлоқ ва сув хўжалиги бошқаруви соҳасида узоқ вақт давомида ҳал этилмасдан келаётган тизимли муаммоларни таҳлил этиб, журналистик материал орқали уларни ҳал қилиш йўлларни кўрсатинг, бунда қўйидаги муаммоларга эътибор қаратиш тавсия этилади:

- биринчидан, озиқ-овқат хавфсизлигини ваколатли органлар ўзаро ҳамкорлигининг таъсирчан механизмисиз тарқоқ ҳолда режалаштириш ва таъминлаш қабул қилинаётган қарорлар ҳамда аниқ натижаларга эришиш учун жавобгарликнинг сусайишига олиб келмоқда;
- иккинчидан, қишлоқ ва сув хўжалигида узоқ муддатли пухта сиёсатнинг шакллантирилмаганлиги сабабли мазкур соҳаларни янада ривожлантиришининг аниқ йўналишлари белгиланмаган;
- учинчидан, юзага келаётган муаммолар бўйича тезкор қарорлар қабул қилишда ваколатли органларнинг самарали мувофиқлаштирувчи роли ва ташаббускорлиги мавжуд эмас;
- тўртинчидан, масъул идоралар томонидан ҳаққоний ахборотни йиғиш, таҳлил қилиш ва алмашиб механизмининг тўғри йўлга қўйилмаганлиги сабабли ўзларига юклатилган вазифалар самарасиз амалга оширилмоқда;
- бешинчидан, қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда сув истеъмоли соҳаларида мустақил назорат мавжуд эмас, бу-

нинг натижасида тармоқларни модернизация қилиш ва техник жиҳозлаш ишларига етарлича эътибор қаратилмаяпти, инновацион технологиялар ва ишланмаларни жорий қилиш даражаси пастлигича қолмоқда.

МАВЗУ БҮЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

Тарих

- Сув бўйича қонун қабул қилиш илк маротаба XX асрнинг 20-йиларида амалга оширилиб, Сув-мелиоратив кодекси (БССР, 1928), Ўзбекистон ва Туркманистон ССР нинг «Ер-сув кодекс»лари (1929) қабул қилинди.
- Улар асосан аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш ва қишлоқ хўжалигига сувдан фойдаланишни тартибга солган.

Ўзбекистонда сув қонунчилиги асоси

- Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида» Қонуни;
- ЎзР Президентининг 24.03.2003 даги «Қишлоқ хўжалигида испоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ги Фармони;
- Вазирлар Маҳкамасининг 21.07.2003 даги «Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида»ги қарори;
- Вазирлар Маҳкамаси томонидан 07.04.1992 да тасдиқланган «Сув омборлари ва бошқа сув ҳавзаларининг, дарё ва магистрал канал, коллекторлар, шунингдек Ўзбекистон Республикасида даволаш ва маданий соғломлаштиришга қаратилган ичимлик суви ва маиший сув билан таъминлаш тўғрисида»ги Низом;
- Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1993 йил 3 августда тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланишни лимитлаш тўғрисида»ги вақтингчалик тартиб.

Қарорлар

- ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 03.02.2015 йилдаги 19-сонли «Аҳоли пунктларида давлат капитал кўйилмалари хисобига ичимлик сув таъминотини ва оқава сув хизматини яхшилаш бўйича лойиҳаларни амалга ошириш самарадорли гини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори;
- Вазирлар Маҳкамасининг 30.11.2012 йилдаги 337-сонли «Ўзбекистон Республикасининг 2013—2015 йилларга мўлжалланган сув таъминоти ва канализация тизимини комплекс тарзда янада ривожлантириш ва модернизация қилиш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори;
- ЎзР Президентининг «Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони (17 апрель 2018 йил);

5-МОДУЛЬ

Мавзу: СУВ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ: ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК

Модулнинг мақсади. 1992 йилда Ўзбекистон БМТнинг тенг хукуқли аъзоси бўлди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидағи қатор дастурлар ва ихтисослашган муассасалар, шу жумладан БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича комиссияси билан ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон ЕвроОСИЁ иқтисодий ҳамжамияти (ЕврОИХ), «Марказий Осиё ҳамкорлик» ташкилоти (МОХТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШХТ) аъзо. Минтақада сув ресурсларидан фойдаланишни мувофиқлаштириш борасида Ўзбекистон йирик минтақавий тузилмалар – Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ) ва Марказий Осиё Минтақавий иқтисодий ҳамкорлигига аъзо. Ўзбекистон Республикаси 2002 йил февралдан Сув бўйича глобал ҳамкорлик (СГХ) аъзоси. Марказий Осиё ва Кавказортининг Сув бўйича минтақавий ҳамкорлиги (САСЕНА) сувни бошқариш ва ундан фойдаланишга алоқадор ташкилотлар (давлат департаментлари, маҳаллий ва минтақавий ташкилотлар, профессионал уюшмалар, илмий-тадқиқот институтлари хусусий тармоқ ва ННТлар)ни ўзаро тажриба ўрганиш, ахборот алмашиш ва салоҳиятни ривожлантириш мақсади асосида бирлаштирганлиги, бугунги кунда мамлакатда сувни тежаш ва ундан фойдаланиш бўйича амалга оширилаётган халқаро лойиҳаларнинг мазмун-моҳиятини семинар-тренинг қатнашчиларига тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Ўзбекистоннинг сув борасидаги ҳамкорлик масалаларини тушунтиришдан иборат.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимида уланган ноутбуқ, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар: БМТ, Европа Иттифоқи, Ўзбекистон Республикаси, Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти, Марказий Осиё Минтақавий экологик маркази.

♦ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Ўзбекистоннинг сувдан фойдаланиш бўйича халқаро ҳамкорлиги ва уни ёритиш заруратининг асосий мазмуни очиб, «Ақлий

хужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва журналистик материаллар тайёрлаш бўйича амалий кўнгилмаларини қўллаш лозим.

B. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига сувдан фойдаланиш бўйича халқаро ҳамкорлик долзарб аҳамият касб этиши, минтақада трансчегаравий ҳавзаларда сув ресурсларини бошқариш билан боғлиқ янги муаммолар пайдо бўлаётгани, улар аҳолининг ўсиши, озиқ-овқатга бўлган талабнинг кўпайиши, саноат ривожланиши, иқлим ўзгариши, музликларнинг жадал эриши ва бошқа кўплаб антропоген омиллар билан боғлиқлиги, трансчегаравий сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш учун умумий ечим топилмаса Марказий Осиёдаги муаммолар янада қучайиши, Ўзбекистон минтақавий давлатлар билан сув хўжалиги соҳасидаги ҳамкорлик механизмларини такомиллаштириш бўйича ҳар томонлама мулоқотни амалга оширишга ҳаракат қилаётганини баён этиш.

B. Хулоса. Бугун Марказий Осиё катта эътибор қаратилаётган минтақа. У Орол инқизози оқибатларини бартараф этишга оид вазифаларни ҳал этиш йўлларини излаш учун саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштиришга, барқарорлик ва хавфсизликни таъминлашга катта ҳисса қўшаётган халқаро ҳамкорлик майдонидир. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан бўён юздан ортиқ мамлакат билан дипломатик муносабатлар ўрнатди ва 150 дан ортиқ халқаро конвенция ва протоколни ратификация қилди. 1992 йилдан бери республика, Марказий Осиёнинг бошқа давлатлари каби, Мустақил Давлатлар Ҳамдӯстлиги (МДҲ) аъзоси ҳисобланади. 1992 йилда Ўзбекистон БМТнинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидағи қатор дастурлар ва ихтисослашган муассасалар, шу жумладан БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича комиссияси билан ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон Еврощиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврОИХ), «Марказий Осиё ҳамкорлик» ташкилоти (МОҲТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШҲТ) аъзо. Минтақада сув ресурсларидан фойдаланишни мувофиқлаштириш борасида Ўзбекистон йирик минтақавий тузилмалар – Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ) ва Марказий Осиё Минтақавий иқтисодий ҳамкорлигига аъзо. Ўзбекистон Республикаси 2002 йил февралдан Сув бўйича глобал ҳамкорлик (СГҲ) аъзоси. Марказий Осиё ва Кавказортининг Сув бўйича минтақавий ҳамкорлиги (САСЕНА) сувни бошқариш ва ундан фойдаланишга алоқадор ташкилотлар (давлат департаментлари, маҳаллий ва минтақавий ташкилотлар, профессионал ўюшмалар, илмий-тадқиқот институтлари хусусий тармоқ ва ННТлар)ни ўзаро таж-

риба ўрганиш, ахборот алмашиш ва салоҳиятни ривожлантириш мақсади асосида бирлаштирган. СГҲ ёндашувларини жорий этиш бўйича минтақавий фаолияти, ортирилган тажриба ва сабоқлар кейинги қисмларда кўриб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Европа Иттифоқининг Сув бўйича ташаббусида (EUWI) иштирок этади. EUWIning фаолияти Барқарор ривожланиш учун ҳаракат дастурини (WSSD) амалга ошириш борасидаги сув бўйича стратегик ҳамкорликнинг асосини таъминлайди ҳамда сув ресурслари билан боғлиқ Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишга ҳисса қўшади. Сув бўйича халқаро ҳамкорликни батафсил тушунтириб берувчи таҳлилий материаллар мавжуд эмас. Ушбу мавзуни ёритишда журналист ахборот манбалари билан алоҳида ишлаши керак.

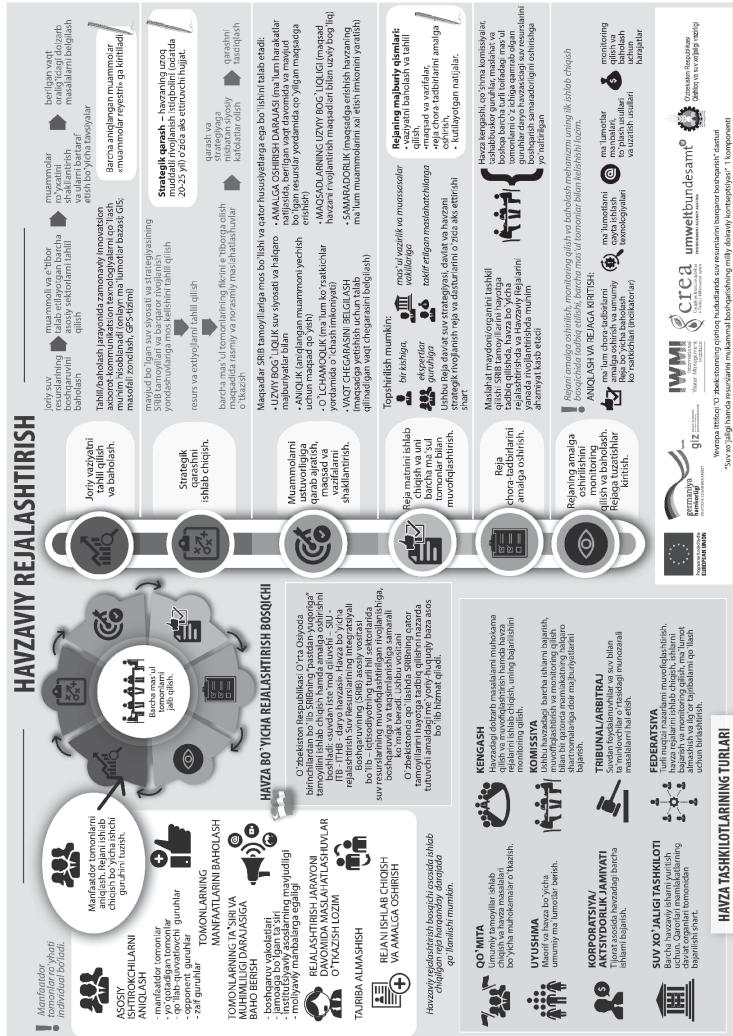
Г. Тавсиялар.

- Мазкур мавзу бўйича журналистик материалларда қўйидаги масалалар кўтарилиши тавсия этилади:
 - Сув борасидаги халқаро ҳамкорликнинг аҳамияти нимада? Европа Иттифоқининг «Ўзбекистоннинг қишлоқ ҳудудларида сув ресурсларини барқарор бошқариш» Дастурининг мазмуни нимадан иборат?
 - Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти (GIZ)нинг Ўзбекистон билан ҳамкорлиги қандай амалга оширилади?
 - Марказий Осиё Минтақавий экологик марказининг Ўзбекистондаги фаолияти қандай?

МОДУЛЬ БҮЙЧА ТАРКАТМА МАТЕРИАЛЛАР

(Модуль тарқатма материаллари Германия халқаро ҳамкорлик таисилемоти (GIZ)нуне Үзбекистондаги Европа Имтифоқининг «Ўзбекистоннинг қишик ҳудудларида сув ресурсларини барқарор бошварлиги» Дастири доирасида тайёрланган)

HAWZAVIY REJAJAŞHTIRISH

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАСИ

Германия халқаро ҳамкорлик ташкилоти (GIZ) республикада Европа Иттифоқининг «Ўзбекистоннинг қишлоқ ҳудудларида сув ресурсларини баркарор бошқариши» Дастури

- ▶ 1) 1-ко мпонент. GIZ томонидан амалга оширилиб, сув ҳўжалигини ва ресурсларини мукаммал бошқаришнинг миллий доиравий концепциясини яратишга қартилган. Шу билан бирга ушбу компонент доирасида умумий микдори 7 миллион еврога тенг сув ва энергия ресурсларини тежовчи асбоб-ускуналар ва замонавий қишлоқ ҳўжалиги техникалари ҳариди ҳам кўзда тутилган.
- ▶ 2) 2-ко мпонент. БМТнинг Таракқиёт Дастури томонидан амалга оширилиб, қишлоқ жойларида, айниқса қишлоқ ҳўжалигига сув ресурсларидан самарали фойдаланиш буйича потенциални оширишга қартилган.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

GIZ 2016 йилдан 2019 йилга қадар давом этадиган Дастурнинг «Сув ҳўжалиги ва ресурсларини бошқаришнинг миллий доиравий концепцияси» деб номланган 1-компонентини Ўзбекистон Республикаси Сув ҳўжалиги вазирлиги, Сувни бошқариш халқаро институти (ИWMI), Италияning Қишлоқ ҳўжалигига тадқиқотлар ва унинг иқтисодиёти бўйича кенгаши (СРЕА), Австрияning Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш агентлиги, Германия Федерал Ташқи ишлар вазирлиги билан ҳамкорликда амалга оширмоқда. Дастурнинг асосий мақсади, сув ҳўжалиги ва ресурсларини бошқаришнинг самарадорлигини миллий, ҳавза ва фермер ҳўжаликлари доираларида янада такомиллаштириш ҳисобланади. Бундан ташқари сув ва энергия тежовчи ҳамда ахборот технологиялари ва замонавий қишлоқ ҳўжалиги техникаларини ҳарид қилиш каби кўмак ҳам кўзда тутилган.

Дастур борасида қўшимча маълумот тўплаб, таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

◆ 2-ТОПШИРИҚ

1992 йилда Ўзбекистон БМТнинг teng ҳуқуқли аъзоси бўлди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидағи қатор дастурлар ва ихтинослашган муассасалар, шу жумладан БМТнинг Барқарор ривожланиш бўйича комиссияси билан ҳамкорлик қилиб келмоқда. Ўзбекистон ЕвроОсиё иқтисодий ҳамжамияти (ЕврОИХ), «Марказий Осиё ҳамкорлик» ташкилоти (МОҲТ), Шанхай ҳамкорлик ташкилотига (ШҲТ) аъзо. Минтақада сув ресурсларидан фойдаланиши мувофиқлаштириш борасида Ўзбекистон йирик минтақавий тузилмалар – Иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ) ва Марказий Осиё Минтақавий иқтисодий ҳамкорлигига аъзо. Ўзбекистон Республикаси 2002 йил февралдан Сув бўйича глобал ҳамкорлик (СГХ) аъзоси. Марказий Осиё ва Кавказортигининг Сув бўйича минтақавий ҳамкорлиги (CACENA) сувни бошқариш ва ундан фойдаланишга алоқадор ташкилотлар (давлат департаментлари, маҳаллий ва минтақавий ташкилотлар, профессионал уюшмалар, илмий-тадқиқот институтлари хусусий тармоқ ва ННТлар)ни ўзаро тажриба ўрганиш, ахборот алманиш ва салоҳиятни ривожлантириш мақсади асосида бирлаштирган. СГХ ёндашувларини жорий этиш бўйича минтақавий фаолияти, ортирилган тажриба ва сабоқлар кейинги қисмларда кўриб чиқилган. Ўзбекистон Республикаси Европа Иттифоқининг Сув бўйича ташаббусида (EUWI) иштирок этади. EUWIning фаолияти Барқарор ривожланиш учун ҳаракат дастурини (WSSD) амалга ошириш борасидағи сув бўйича стратегик ҳамкорликнинг асосини таъминлайди ҳамда сув ресурслари билан боғлиқ Барқарор ривожланиш мақсадларига эришишга ҳисса қўшади. Бу ташаббус доирасида ЕИ яқин ҳамкорликни мустаҳкамлашга интилмоқда. Бундан мақсад: сиёсий мақсад ва ҳаракатларга оид мажбуриятларни мустаҳкамлаш; сув бошқарув тузилмаларини самарали қилиш ва институционал салоҳиятни кучайтириш; мувофиқлаштириш ва ҳамкорликни яхшилаш; ЕИнинг мавжуд молиявий оқимлари самарадорлигини оширишдир.

Мазкур фактлардан фойдаланган ҳолда таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

6-МОДУЛЬ

Мавзу: ЎЗБЕКИСТОН ОАВДА СУВДАН ОҚИЛОНА ФОЙДАЛАНИШ ВА СУВ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ: МАЗМУН, ШАКЛ, МУАММОЛАР ВА ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Модулнинг мақсади. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини муҳокама этиш жараённида миллий журналистикада мълум бир анъаналар ҳам шаклланганлигини айтиб ўтиш ўринли. Журналистик материаллар орқали бир қатор экологик тимсоллар юзага келдики, улар ижтимоий фикрнинг шаклланиши ва ривожида муҳим роль ўйнамоқда. Орол денгизи фожиаси, ичимлик суви ва қишлоқ хўжалигига экинларни сугоришда сув тақчиллиги муаммоларининг кам ёритилаётганлиги, мазкур мавзуни кенг тарғиб этишда жанрлар ва анъанавий ахборот узатиш шаклларидан фойдаланиш лозимлиги семинар-тренинг қатнашчиларига тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Сувдан фойдаланиш ва сувни тежаш масалаларининг ОАВда ёритилишининг ўзига хосликлари, сув масалаларини журналистиканинг ахборот, таҳлилий ва бадиий-публицистик жанрларида кенг ёритиш бўйича журналистлар ва шу мавзуда қалам тебрататиётган ижодкорлар, мутахассислар малакасини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қозоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сувдан фойдаланиш, ахборот, таҳлилий ва бадиий-публицистик жанрлар, хабар, мақола, журналистик суриштирув, тамойиллар.

◆ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Орол денгизи фожиаси, ичимлик суви ва қишлоқ хўжалигига экинларни сугоришда сув тақчиллиги муаммоларининг кам ёритилаётганлиги, мазкур мавзуни кенг тарғиб этишда жанрлар ва анъанавий ахборот узатиш шаклларидан фойдаланишнинг асосий мазмунини очиб, «Ақлий ҳужум», баҳс-мунозара, тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг дунёдаги ва Марказий Осиёдаги экологик муаммолар, хусусан сувдан фойдаланиш масалалари борасидаги билимлари ва журналистик материаллар тайёрлаш борасидаги амалий кўнікмаларини қўллаш лозим.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига Ўзбекистон ОАВда сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларининг акс этиши таҳлили, ушбу масалага жамоатчилик ва журналистларнинг эътибори ортганини кўрсатиши, сув мавзусига бағишланган материалларнинг эълон қилинишида мунтазамлик йўқлиги, сув мавзусида ОАВда эълон қилинаётган материаллар тили ва услубини яхшилаш, бир қолипдаги ва стереотишига айланиб қолган фикрлардан қочиш, ортиқча ҳаяжондан, нотўғри фикрлардан қутилиш, статистика ва рақамлардан тўғри фойдаланиш, сув масалаларини ёритишда кўпроқ таҳлилий жанрларни қўллаш зарурати муҳим масалалардан бири эканлигини баён этиш.

В. Хулоса. Сувни тежаш ва ундан фойдаланиш муаммосини ёритишда журналист биринчи галда ахборотнинг тўлиқлигини баҳолаб олиши ҳамда ҳикоясининг турли жиҳатларини тўлиқ қамраб олган ҳолда баён этиши керак. У, шунингдек, материалини аудитория учун қизиқарли ва долзарб тарзда қаламга олиши, тўплаган далиллари ва ахборот манбалари ишончли эканига амин бўлиши зарур. Аммо, афсуски, Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари сув муаммоси масалаларини ёритишда бўлиб ўтган давра суҳбатлари, йиғилишлар ва конференциялар тафсилотлари баён этиладиган ахборот жанрлари билан чекланиб қолмоқда.

Сув муаммосини батафсил тушунтириб берувчи таҳлилий материаллар мавжуд эмас. Ушбу мавзуни ёритишда журналист ахборот манбалари билан алоҳида ишлаши керак.

Г. Тавсиялар.

- Мазкур мавзу бўйича журналистик материалларда қўйидаги масалалар кўтарилиши тавсия этилади:
 - Сувни тежашнинг аҳамияти нимада? Мамлакатдаги трансчегаравий дарёлар Аму ва Сирдарё сув олаётган музликларнинг эриши дарёлар сувининг камайишига олиб келмаяптими?
 - Дарёларимизнинг сувлари тозами? Уларни ҳимоя қилиш борасида нима ишлар қилинмоқда?
 - Ўзбекистоннинг сув таъминоти сизот сувларга боғлиқми? Чўл ҳудудлари аҳолиси сув тақчиллиги муаммосини қай йўсинда бартараф этмоқда?
 - Сувдан фойдаланишда асосий йўл қўйиладиган хатолар. Виртуал сув муаммоси.
 - Ёввойи табиатда сув етишмовчилиги қандай муаммоларга олиб келади? Ва ҳоказо.

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

ОАВДА СУВНИ ЁРИТИШ БҮЙИЧА МУАММОЛАР

Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари сувдан фойдаланиш муаммоларига етарлича эътибор қаратмаяпти, ушбу мавзудаги материалларнинг жамоатчилик фикрига таъсир кўрсатиш кучи ва имкониятларидан ўз ўрнида ва самарали фойдаланилмаяпти.

Мавзууга доир ахборотларни тақдим этишда аксарият ҳолларда тизимилийк ва услубий тимсолийлик етишмайди. Сув мавзусида материалларнинг ўзига хослигини инобатга олиб, журналистларни тайёрлашда экологияга ихтисослашув муҳим аҳамият касб этади, деб ҳисоблаймиз.

Чунки бугунги кунда базавий экологик маълумотлар ҳар қандай журналист учун ҳам зарурдир. Сувдан фойдаланиш муаммосини фақат ҳукуматнинг, ёки жамоатчиликнинг кучи билан ҳал этиб бўлмайди, тижорат тузилмалари ҳам ёлғиз ҳолда уларга ечим топишга қодир эмас. Атроф табиий муҳит ҳолатини яхшилаш учун бутун жамиятнинг ўзаро ҳамкорлиги, ижтимоий диалог талаб этилади. Оммавий ахборот воситалари ана шу диалогнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Демак, экологик журналистиканинг мақсадларидан бири – ҳар томонлама ўлчовли, илмий жиҳатдан саводли материаллар орқали жамиятнинг интеграциясига, шу йўл билан сувдан фойдаланиш муаммосини ҳал этишга хизмат қилишдан иборат.

Бу жараёнда журналистнинг зиммасида ўзи аудиториясига тақдим этаётган материалининг, ахборотнинг сифати ва қай тарзда, йўсинда етказилаётгани борасида катта масъулият ётади.

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

GIZ Дастури

- З-Компонент. Ўзбекистондаги Европа Иттифоқи Делегацияси томонидан амалга оширилиб, сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ва агроф-муҳит мухофазаси ҳакида аҳолининг хабардорлигини ошириш қаратилган. Ушбу компонентнинг асосий мақсади сув ресурсларини асрар, сув ресурслари ва агроф-муҳитни муҳофаза қилишининг стратегик аҳамиятини жамоатчилик томонидан янада чукурроқ англанишини уйғотишдан иборат.
- GIZ 2016 йилдан 2019 йилга қадар давом этадиган Дастурнинг «Сув хўжалиги ва ресурсларини бошқарининг мислий доиравий концепцияси» деб номланган 1-компонентини Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, Сувни бошқариш хапқаро институти (ИУМИ), Италияning Қишлоқ хўжалигига тадқиқотлар ва унинг иқтисодиёти бўйича кенгаши (СРЕА), Австриянинг Агроф-муҳитни муҳофаза қўятиш агентлиги, Германия Федерал Ташкии ишлар вазирлиги билан ҳамкорликда амалга оширмоқда.

Журналистикада янгилик ва хабарнинг қўйидаги хусусиятларига эътибор қаратилади:

- фақат дашилларни бериш;
- деталлар кўплитига эътибор қаратиш;
- шахсий фикрнинг йўқлиги;
- мавзунинг долзарблиги;
- асосий воқеанинг биринчи ўринга қўйилиши.

КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиё мамлакатлари, айниқса, Сирдарё ва Амударё қуиі оқимида яшайдиган аҳоли, йигирма йилдирки, сув етишмаслигидан ва бунинг ижтимоий-иқтисодий оқыбатларидан жабр чекмоқда. Улар орасыда Ўзбекистон күпроқ зарар күрмоқда, чунки энг күп сугориши майдонлари (4,3 млн.гектар), қышлоқ аҳолиси сони (16 млн. киши-дан ортиқ) ва аҳоли зичлиги даражаси ($54,6$ киши/ км^2 , Андижон ви-лоятида энг күп – $520,5$ киши) айнан шу ерда. Сувга әхтиёжи катта бўлишига қарамай, сувнинг чегаралар оша келиш тартиби ва ҳажмига ўз таъсирини ўтказиш борасыда Ўзбекистоннинг имкониятлари чекланган, чунки мамлакат дарёлар оқимининг ўртасида жойлашган. Сугориладиган деҳқончилик барча сув сарфининг 85 фоизини истеъмол қилмоқда. Жадал суръатда кўпайётган аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун сувга әхтиёжи тобора ортиб бораверади. Шу сабабли, ўрта муддатли истиқболда сугориладиган деҳқончилик ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ўртасида ҳамда маҳаллий дара-жада сувни тақсимлаш, әхтиёжга қараб иш тутиш, дарё оқимларининг юқори ва қуиі минтақалар, сув истеъмолчилари ва экотизимлар ўртасида келишувга эришиш Ўзбекистон ва Орол денгизи ҳавзасида-ги бошқа давлатлар учун муҳим ҳаётий масалалардандир.

Мазкур фактлардан фойдаланган ҳолда таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Марказий Осиёнинг кўп миллионли аҳолиси ва ҳаётни таъминлаш тизимлари табиий оғатлар, қурғоқчиликлар, кум бўронлари, зил-зилалар, сув тошқинлари каби ўта хавфли табиат ҳодисалари таъсир доирасида жойлашган. Инсоннинг жуда нозик экотизимларга тиклаб бўлмайдиган даражада зарар етказайтган нотўғри хўжалик юритиши фаолияти сабабли бундай хавф кучаймоқда. Иқлимини кузатишлар асосидаги айрим тахминларга кўра, Сирдарёда сув ресурслари 30%, Амударёда 40% камайиши кутилмоқда. Бошқа тахминлар бўйича эса сув ресурсларининг бунчалик кескин камайиши рўй бермайди. Шундай бўлса-да, барча тахминлардан келиб чиқадиган хуоса шуки, сувга бўлган әхтиёж мавжуд

Мазкур фактлардан фойдаланган ҳолда таҳлилий материал концепциясини ишлаб чиқинг.

7-МОДУЛЬ

Мавзу: ЖУРНАЛИСТ СУРИШТИРУВИ – СУВ МУАММОЛАРИНИ ЎРГАНИШНИНГ САМАРАЛИ УСУЛИ СИФАТИДА

Модулнинг мақсади. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ёритиш ва мазкур мавзуни кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишда, сувдан фойдаланишда йўл қўйилаётган қонунбузилишларни аниқлашда, масала ечимини топишда журналист суриштирувининг аҳамияти тушунтирилиб, уни ўтказиш йўллари кўрсатиб берилади.

Тарбиявий мақсади. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ёритиш ва мазкур мавзуни кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишда журналист суриштирувидан фойдаланиш борасида журналистлар ва бу мавзуда қалам тебратаетган ижодкорлар, мутахасислар малакасини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимиға уланган ноутбук, турилган маркерлар, флипчарт, қофоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сувдан фойдаланиш, муаммо, журналист, материал, мавзу, журналист суриштируви, усуллар.

♦ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини ёритиш ва мазкур мавзуни кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилишда, сувдан фойдаланишда йўл қўйилаётган қонунбузилишларни аниқлашда, масала ечимини топишда журналист суриштирувининг аҳамияти «Ақлий ҳужум», тақдимот шаклида тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг сув мавзуси бўйича билимлари ва журналистик материаллар тайёрлаш борасидаги амалий кўнимкамларини қўллаш лозим.

B. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига ҳар қандай суриштирув, исталган журналистик материал сингари ахборий сабабдан бошлинишини, суриштирув учун туртки бериши мумкин бўлган мавзулар, яъни сув тақчиллиги ва чўлланиш, ичимлик ва сугориш мақсадлари учун сув танқислиги, Орол инқирози, сувнинг ифлосланиши, иқлим ўзгариши, аҳолининг сувни тежаш борасидаги экологик маданияти етишмаслиги, ичимлик сув ва канализация муаммолари журналист суриштируви обьекти бўлиши мумкинлигини, суриштирувни олиб бориш қоидаларини визуал асосда тушунтириш, кичик гуруҳ-

ларда ишлаш орқали семинар-тренинг қатнашчиларининг суриштирув ўтказишдаги билимларини ошириш.

B. Хулоса. Ҳар қандай журналист суриштируви қуйидагилардан таркиб топади:

- тадбирлар режасини ишлаб чиқиш;
- бирламчи ахборотларни йигиши ва қайта ишлаш;
- манбалар билан ишлаш;
- йигилган ахборотларни тизимга солиш;
- далилий базани шакллантириш;
- бош интервью;
- ҳуқуқий экспертиза;
- битта журналист суриштируви материалларининг йигиндиси қуйидаги бўлимлардан иборат бўлиши мумкин:
- шахсий ахборотлар (манбалардан олинган ахборотларнинг реюмеси);
- йўл-йўриқ кўрсатувчи ахборот (у қаердан олинишига алоҳида боб багишланади);
- ҳужжатлар;
- мақолалар нусхалари (ёки очиқ манбалар тўплами).

Журналист суриштируви, албатта, донабай маҳсулот ҳисобланади. Аммо унинг элементларидан, айrim босқичларидан турли материаллар тайёрлашда фойдаланиш мумкин.

Г. Тавсиялар. Журналист суриштируви учун танланган мавзунинг акс-садо беришини баҳолашда унинг фан, жамият ва матбуот томонидан ўрганилганлик даражасини ҳам эътиборга олиш зарур. Тақиқланган мавзулар мавжуд бўлмаган, жамоатчилик салбий ахборотлар билан «кўмиб ташланган», ахлоқ чегаралари йўқолиб бораётган бугунги кунда сувдан ҳисобсиз қишлоқ хўжалигида фойдаланиш каби долзарб мавзу устида ишлагандა ҳам бефарқликка дучкелиш мумкин.

Мавзунинг акс-садо беришини баҳолаш мезонлари кўп жиҳатдан субъектив эканидан келиб чиқиб, бир нечта маслаҳатлар беришни лозим топдик:

- Ушбу ёки шунга ўхшаш мавзу юзасидан эълон қилинган ахборотни баҳоланг. Сиздан олдин ҳам бу мавзуга мурожаат қилгандар кўп бўлганми?
- Агар сиз бошқалар кўп маротаба қаламга олган мавзуга мурожаат этаётган бўлсангиз, «бирор бир янги гап айта оламанми?» деган саволни ўзингизга бериб кўринг.
- Ўқувчиларни биринчи галда ўзларига ёки яқин инсонларига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган ҳолатлар қизиқтиришини ёдда туting.

- Оддий инсонларни машхурларнинг сувга бўлган муносабати кўпроқ қизиқтиради.

Агар сиз суриштирув жараёнида жамоатчиликда ушбу мавзуга қизиқиш паст деган хulosага келсангиз, тушкунликка тушмай, ишингизни охирига етказиб қўйинг. Материални ёзиш жараёнида айrim тузатишлар киритиб кетиши мумкин бўлади. Тажрибали журналист хатто энг зерикарли мавзуни ҳам «чиройли» тарзда тақдим эта олади.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Анъянавий журналистика	Журналист суриштируви
ТАДҚИҚОТ	
Ахборот маълум темпда(кундалик, ҳафталик, ойлик) йиғилади ва тарқатилади	Ахборот тўлиқ ва ўзаро алоқадорлиги жиҳатидан ўрганилмагунича чоп этилмайди.
Тадқиқот тезкор ўтказилади. Материал тайёр бўлгач, тадқиқот бошқа давом эттирилмайди.	Тадқиқот, материал чоп этилгани ёки этилмаганидан қатъи назар, воқелик тарихи тўлиқ юзага чиқмагунича давом этаверади
Материал энг зарур ахборотдангина иборат қисқа бўлиши мумкин.	Олинниши мумкин бўлган максимум ахборотдан иборат катта ҳажм бўлиши мумкин.
Ахборот манбалари берган маълумотларни турли ҳужжатлар билан алмаштириш мумкин.	Материал ахборот манбаларининг фикрини тасдиқловчи ёки инкор этувчи ҳужжатларни талаб қиласи.
Ахборот манбалари билан ўзаро муносабат	
Ахборотлар манбаларининг тўғрилиги презумпциясидан келиб чиқиб, кўпинча текширилмайди.	Ахборотлар манбаларининг тўғрилиги презумпциясидан келиб чиқиб, кўпинча текширилмайди
Расмий ахборот манбалари журналистга ўз мақсадлари ва фаолияти йўлида ахборотларни эркин етказади.	Расмий ахборотлар журналистдан яширилади, чунки уларнинг ошкор бўлиши маълум ҳукумат органлари ёки институтларининг манфаатларига зид келиши мумкин.
Журналист мавзунинг расмий талқинини қабул қилишга мажбур, ҳолбуки уни турли ахборот манбалари ва шарҳларга солиштириб кўриши мумкин.	Журналист мавзунинг расмий талқинини мустақил ахборот манбалари ахборотларига таяниб очиқ инкор этиши ёки шубҳаланиши мумкин.

Журналист ахборот манбалари кўп бўлишига қарамасдан оз миқдордаги ахборотдан ҳам қоникиши мумкин.	Журналист ахборот манбалари эгаллаган инфомациядан ҳам ортиқ ахборотга эга бўлади.
Ахборот манбалари деярли ҳеч қачон сир тутилмайди.	Аксарият ҳолларда ахборот манбалари ҳақидаги маълумотлар уларнинг хавфсизлигини ҳимоя қилиш учун яширилади.
Натижалар	
Репортажда борлиқнинг акси сифатида мавжудлик борича қабул қилинади. Журналистнинг мақсади бунда оммага маълумот етказишдан нари кетмайди.	Журналист борлиқни борлигicha қабул қилишни инкор этади. Материалда конкрет вазиятнинг моҳиятига етиш, уни ўзгартириш ва қоралаш мақсад қилинади.
Репортаж журналистнинг шахсий қатнашувини талаб қилмайди.	Журналистнинг шахсий қатнашувисиз материал асло ўз якунига етмайди.
Журналист ҳамиша холис, бетараф бўлиши ва бирор томоннинг муҳокамасида қатнашишдан ўзини тийиши керак.	Журналист суриштирув доирасида фактларга нисбатан ҳалол ва синчков бўлиши керак, шунинг асосида жабрланганлар, қаҳрамонлар ва қонунбузарларни аниқлашга ҳаракат қиласди. Бундан ташқари журналист мавзу бўйича айрим мулоҳаза ва хуласалар бериши мумкин.
Репортаж қанчалик самарали бўлмасин, бунинг катта аҳамияти йўқ. Тарихнинг якуни бўлмаганидек, ахборотлар ҳам бирин-кетин алмашаверади.	Материалнинг самарадорлиги унинг қанчалик натижа кўрсатиши, таъсиричалигини белгилайди, журналист воқеликни якунлаб хуласалаб беради.
Журналист йўл қўйилиши мумкин бўлган хатолари қўрқинчли эмас.	Йўл қўйиладиган хатолар туфайли журналист турли расмий ва норасмий санкциялар олиши, унинг ва у ишлайдиган ОАВнинг обрўси тушиши мумкин.

Журналист суриштируви

- Мазкур жанрнинг бошқа жанрдан фарқли ўлароқ, ўзига хос хусусиятлари мавжуд булиб, улар қуийдагилардир:
- Жамоатчилик дикъат-эътиборидан маълум вақт четда қолиб, оқибатда жамият ривожини орқага тортаётган муаммомони журналистнинг бевосита иштироқи орқали очиш.
- Мужим ҳодисалар ҳақида материал яратиш.
- Манбани кўрсатиш ва аниқ иқтибослар келтириш.
- Шахсий хулоса чиқармаслик, балки эксперталар фикрини бериш.

Ушбу йўналишда ишлаётган журналист ахборот олишда қуийдаги ўсуллардан фойдаланиши мумкин:
кузатув, интервью, сұхбат,
хужжатлар таҳлили.

- Ҳар томонлама ҳужжатлаштирилган ва мустаҳкам ҳуқуқий асосга эга бўлган материал тайёрлаш учун кўп соҳалардан хабардор бўлиш талаб этилади

КЕЙС СТАДИ

◆ 1-ТОПШИРИҚ

Вилоятларда канализация муаммосини аниқланг ва канализациядан фойдаланиш масалалари, оқава сувларнинг табиятга келтираётган зарари бўйича ўз ҳудудингизда журналист суриштируви ўтказинг.

◆ 2-ТОПШИРИҚ

Ҳудудда сувни тежамаслик натижасида аҳолига, табиятга етказиляётган зарарни аниқлаш мақсадида «Сувоқова» корхоналарининг ўз вилоятингиздаги фаолияти юзасидан журналист суриштируви олиб боринг.

◆ 3-ТОПШИРИҚ

Ҳудудингизда «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун ижроси қандай таъминланаётгани бўйича журналист суриштируви олиб боринг.

8-МОДУЛЬ

Мавзу: ЖУРНАЛИСТНИНГ МАЪЛУМОТЛАР БИЛАН ИШЛАШИ (ДАТА-ЖУРНАЛИСТИКА) ВА ЭКОЛОГИК АХБОРОТ ВИЗУАЛИЗАЦИЯСИ

Модулнинг мақсади. Бугунги кунда журналистиканинг тури ва ўйналиши кўп. Бевосита сув муаммоси ҳақида материал тайёрлашда журналист кўплаб ракамлар, статистик маълумотларга мурожаат этиши зарур. Албатта бунда унга маълумотлар, яъни дата журналистика йўналишидаги мавжуд билимлари ёрдам беради. Иштирокчиларга дата журналистиканинг аҳамияти тушунтирилиб, уни амалга ошириш йўллари кўрсатиб берилади.

Тарбиявий мақсади. Дата журналистика ва янги мультимедиавий технологиялар воситасида журналистик материал тайёрлаш орқали сув муаммоларини кенг жамоатчилик эътиборига ҳавола қилиш учун ушбу мавзуда қалам тебратадиган ижодкорлар, мутахассислар малакасини ошириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимида уланган ноутбук, интернет ресурслари: medium.com, tilda.cc, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Дата журналистика, сторителлинг, интернет ресурслари, medium.com, tilda.cc, визуализация, инфографика.

♦ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Сув муаммосини ёритишида дата (маълумотлар журналистикаси) ва мультимедиавий воситалар ва интернет ресурсларидан фойдаланиш самараси тақдимот шаклида, medium.com, tilda.cc интернет ресурслари мисолида қатнашчиларга тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг интернетдан, ўз материалларида статистик визуаллаштириш элементларидан фойдаланиш борасидаги амалий кўнникмалари кўлланилади.

B. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига маълумотлар журналистикаси, мультимедиа воситалари medium.com, tilda.cc, <https://www.canva.com>, <https://www.thinglink.com>, <https://soundcloud.com>, <https://infogram.com> орқали сув муаммоларини ёритиш борасида маълумот бериш.

B. Хулоса. Сув ва сувдан фойдаланиш муаммолари бўйича материал тайёрлашда замонавий мультимедиа технологияларини ўрганиш ва улардан самарали фойдаланиш бугунги куннинг талаби бўлиб, жур-

налист мавзуни ҳар томонлама очиб беришида қўл келади. Мульти-медиавий сторителлинг ва лонгридни яратиш асосларини ўрганиш журналистлар учун нафақат янги технологияларни ўрганиш, балки ўз материалига глобал тармоқ орқали бутун жаҳондаги барча қизикувчиларни жалб этиш имкони ҳамдир.

Г. Тасвиялар. Мультимедавий воситалардан фойдаланган ҳолда материал тайёрлаш журналистдан универсаллик ва замонавий техника воситаларини яхши тушунишни талаб этади. Агарда сиз видеога тушириб, уни монтаж қила олсангиз, аудиороликлар ёсангиз, яхшигина матн ёзиб, суратга туширангиз, демак сиз конвергент журналистикада ишлай оласиз. Хўш, ишни нимадан бошлаш зарур? Аввало, бирор бир мавзуни танлаб, дастлабки маълумотларни йиғишига киришинг. Улар аудио, видео, фотосурат ва рақамлар кўринишида бўлиши зарур. Биринчи босқичда журналистик материал структурасини чизиб чиқинг. Албатта материалнинг ҳар бир қисми бошқаси билан мантиқий боғланган бўлиши лозим. Масалан, бугунги кунда республикамиз ОАВда кам тилга олинаётган сувни тежаш мавзусини танланган бўлсангиз, аввало муаммонинг бир турига эътиборингизни қаратинг.

МОДУЛЬ ЮЗАСИДАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Дата журналистика тарихи

Дата журналистикаси кечак пайдо бўлгани йўқ. Унинг тарихи 19-асрга бориб тақалади. Маълумотлар журналистикаси сифатида эътироф этилган биринчи материал 1821 йили Британиянинг «The Guardian» газетаси томонидан ўтказилган тадқиқот натижалари эди¹. Унда Англиянинг турли хил ҳудудларида фаолият юритаётган олий таълим муассасаларида таълим бериш нархлари, тўлов орқали ва бепул ўқиётган талабалар сони таҳлил этилганди. Мақола муаллифлари жадвал шаклида ҳар бир олий таълим муассасасида ўқиш, яшаш нархларини солишишима тарзда кўрсата олганликлари учун мақола ижобий тақризларга эга бўлиб, уларда «илк маротаба журналистик амалийётда ўқувчилар аудиторияси учун барча маълумотлар ошкора келтирилган»лиги қайд этилди. 1858 йили биринчи аслзодалардан чиқсан тиббиёт ҳамшираси Флоренс Найтингейл Британия армиясининг йиллик йўқотишлари ва ҳолати таҳлилига бағишлиган тадқиқот ўтказди². 54 бет-

¹ Хакатон по журналистике данных. <http://www.datadrivenjournalism.ru/2016/06/ddj-hack>

² Биография Флоренс Найтингейл. http://www.sisterflo.ru/flo/biography_flo.php

дан иборат материалда муаллиф турли хил жадвал ва диаграммалардан фойдаланди. Найтингейл тадқиқоти, шунингдек, ўзига хос журналист текшируви бўлиб, унинг натижаларига кўра тинчлик пайтида армиядаги зобитлар ўртасида ўлим, тинч аҳоли ўргасидаги ўлимдан кўра икки баробар қўплиги аниқланди.

Маълумотлар журналистикасининг замонавий кўринишдаги ҳолати эса 1952 йилда вужудга келди. Унда илк маротаба журналист фаолиятида компьютердан фойдаланилган эди. CBS телеканали президент сайловларининг умумий натижалари ва ҳар бир номзод тўплаган овозларни таҳлил этиш учун UNIVAC I компаниясидан компьютерни ижарага олган эди¹. Ўтган асрнинг 60-йиллари охирларида журналистикада компьютердан кенг фойдаланила бошланди. 1990-йилларда Стив Дойг ўзининг «Нимадир нотўғри бўлди» сарлавҳали материалида эса иқлим ўзгариши ва «Эндрю» бўрони оқибатида АҚШга етказилган талофатни таҳлил этди². Журналистлар маълумотларни тушунарли, ёрқин ва инфографика воситасида тақдим этганликлари учун турли хил мукофотларга сазовор бўлишган. 1989 йили АҚШнинг «The Atlanta Journal-Constitution» газетаси компьютерда қайта ишланган маълумотлардан файлаланган қатор репортажлари учун Пулитцер мукофотига сазовор бўлган. Шу йили Миссури университети қошидаги Журналистика мактабида илк Компьютер журналистикаси миллий институти очилди ва 1990 йили маълумотлар журналистикасига бағишиланган илк конференциясини ўтказади. Мазкур анжуман ҳар йили ташкил этилиб, унда бутун дунёда айнан маълумотлар журналистикаси йўналишида фаолият юритаётган ОАВ вакиллари қатнашадилар. Маълумотлар ёки data журналистика ўз номини 2010 йилда Амстердамда ўтказилган конференция чогида олди ва бугунги кунда у тезкорлик билан ривожланмоқда. Маълумотлар журналистикаси билан шугулланадиган биринчи ОАВ сифатида «The Guardian» газетасини тилга олиш мумкин. Газета 2009 йили Datablog бўлимини ташкил этиб, унда чоп этилаётган материалларнинг барчаси маълумотларни қайта ишлаш орқали берилади.

2012 йили Global Editors Network жамияти маълумотлар журналистикаси соҳасида Data Journalism Awards мукофотини таъсис этди³. Шундан бўён ҳар йили мазкур соҳада маълумотларни энг яхши визуаллаштириш, энг яхши журналист текшируви, энг яхши шахсий портфолио, ОАВнинг энг яхши сайти ва бошқа номинацияларда мукофотлар ўз эгаларига топширилади.

Юртимизда маълумотлар журналистикаси эндингина тетапоя бўл-

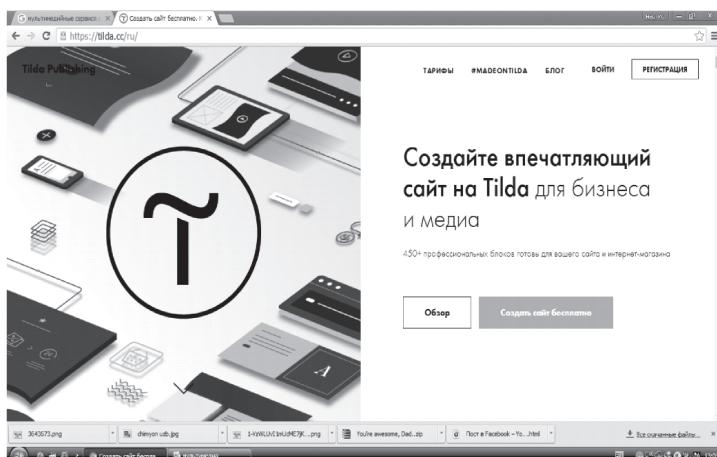
¹ http://moscow.pink/univac_4563334.html

² Журналистика даннных в перспективе. http://ria.ru/files/book/_site/

³ <https://salaries.texastribune.org/>

моқда. 2015 йили <http://data.gov.uz> сайти иш бошлади. Унда илгари ОАВ вакиллари учун ёпиқ бўлган турли хил йўналишдаги рақамлар, статистик маълумотлар тўплланган. Улар ўз нашрлари, ОАВ сайтларида бевосита бирор мавзу юзасидан материалларни маълумотлар таҳчили этилган ҳолда визуаллаштирилган, яъни камроқ матн ишлатиб, инфографика, видеорепортаж ва интерактив хариталар ёрдамида ўқувчиларига тақдим этишларининг вақти етди.

<https://tilda.cc>

A screenshot of a Microsoft PowerPoint presentation. The slide is titled 'мультиязычная платформа (Режим совместности) - Microsoft PowerPoint'. It features a large image of a SoundCloud player with a video thumbnail of a person speaking. Below the image, the URL 'https://soundcloud.com' and the text 'аудио мухаррир' are displayed. On the left side of the slide, there is a vertical list of other slide thumbnails. The status bar at the bottom shows 'Слайд 15 из 26' and 'Тема Office'.

МОДУЛЬ БЎЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ КЕЙС СТАДИ

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Сувни ифлослантирмаслик ва тежаш учун нима қилиш лозим? **Мазкур мавзуда лонгрид тайёрлашда қайси интернет ресурслардан ва платформадан фойдаланасиз? Кўрсатиб, тушунириб беринг *Маълумот***

Ўзбекистон дунёда азалдан сугориладиган дәҳқончилик ривож-ланган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон ерлари асосан Амударё, Сирдарё, Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё, Чирчиқ ва Оҳангарон дарёлари суви билан сугорилади.

Дарёлар сув оқимини тартибга солиш учун мамлакатда 56 та сувомбори фаолият юритмоқда. Мавжуд ишлатиладиган сувнинг 85% қишлоқ хўжалиги, 12% саноат ва 3% майший-коммунал хўжалик хиссасига тўғри келади.

Сув ҳавзалари қишлоқ хўжалиги экинлари экилган далалар, чорвачилик фермалари, саноат корхоналаридан чиқаётган оқава сувлар билан оқиб келадиган металлар (масалан, симоб, кўргошин, рух, мис, хром, марганец, қалай), радиоактив ва заҳарли моддалар билан ҳам ифлосланиши мумкин.

Металлар орасида айниқса, симоб, кўргошин ва улар бирикмали-ри жуда ҳавфли ҳисобланади.

Саноат корхоналаридан чиққан чиқиндилар, экинларни парвариши қилишда фойдаланиладиган кимёвий ўғитлар, қишлоқ хўжалик зараркунандаларига қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар ҳам оқава сувлар билан сув ҳавзаларига тушганида уларни ифлослантиради.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Аҳолининг сувдан фойдаланишиш борасидаги экологик маданиятини ошириш учун нима қилиш лозим? Мультимедиавий строителлинг тайёрлаш учун қайси интернет ресурслардан ва платформадан фойдаланасиз? Кўрсатиб, тушунириб беринг.

Маълумот

Экологик маданият кишилар ҳаёти ва фаолиятининг турли кўришиларида, шунингдек улар яратадиган моддий ва маънавий бойликларда намоён бўлади.

Моддий ишлаб чиқариш ўз моҳиятига кўра экологик маданиятдир. Бу фаолиятда табиий бойликлар, хусусан сувдан оқилона фойда-

ланиш маданиятини ривожлантириш оддий жараён эмас, аксинча ом-манинг амалий ташаббускорлигига, гоявий-сиёсий онглилигига, маълумот даражасига боғлиқ.

Бунда экологик тарбиянинг вазифаси муайян экологик вазиятга, ҳар бир кишининг табиатига, шахсий муносабатига боғлиқ эканлигини англатишга қаратилган бўлиши мумкин.

Сувдан фойдаланиш маданияти, биринчи навбатда, инсон ҳаёти, саломатлиги, фаровон турмуш кечириши, қобилияти ва имкониятларини тўлароқ намойиш этиши билан бевосита боғлиқдир. Ҳозирги пайтда ёшларда экологик маданиятни шакллантириш жараёнида аввало, уларнинг ҳиссиятига таъсир этиш, улар қалбидаги табиатта меҳр уйготиши болалик чоғлариданоқ бошланиб, изчил ривожлантирилса, у ижобий самара беради.

Бундан ташқари, ёшлар онгига табиатни муҳофаза этиш ва у билан оқилюна ўзаро таъсир масалаларидаги фаол ҳаётини нуқтаи назарни шакллантириш ва табиий қонунларга зид ишлар қиласликни тушунириш керак.

9-МОДУЛЬ

Маевзу: ФЕЙКНЫЮС ВА ФАКТЧЕКИНГ: ЁЛГОН АХБОРОТ ВА УНИ ТЕКШИРИШ ҮСУЛЛАРИ

Модулнинг мақсади. Сув муаммоларини ёритишида ёлгон ахборот тарқатмаслик, сувдан фойдаланиш борасида оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда тарқалаётган ишончсиз ахборот, манбаси қўрсатилмаган фейкларни тақдимот, визуаллаштирилган воситалар, роликлар орқали тренинг қатнашчиларига кўрсатиш, фактчекинг ва фейкныюс моҳиятини тушунтириб бериш.

Тарбиявий мақсади. Ёлгон ахборотни ҳақиқий ахборотдан фарқлай олиш, фактчекинг асосларини ўрганиш орқали сув тақчиллиги ва сувдан фойдаланиш муаммоларини холисона ёритиш учун журналистларни медиасаводхонлик асосларидан хабардор қилиш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимиға уланган ноутбуқ, турли рангдаги маркерлар, флипчарт, қоғоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Сув, сув тақчиллиги, сувдан фойдаланиш, фактчекинг, фейкныюс, экология, журналистик материал, ахборот.

◆ Методик тавсиялар:

A. Сўзбоши. Иштирокчиларга сув муаммосини ёритишида холис ахборот тарқатиб, сувдан глобал миқёсда фойдаланилиши ва унинг ифлосланиши, тежаш борасидаги статистик маълумотлар, факт ва далилларни (айниқса улар ижтимоий тармоқлардан олинган бўлса) текширишда фактчекинг усусларини қўллаш, фейк хабарларни билиб-бilmай тарқатмаслик тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг интернетдан фойдаланиш, ахборот тарқатиш борасидаги амалий кўнимкамларидан фойдаланилади.

B. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига сув муаммоларини ёритиш борасида фақатгина ишончли манбалардан олинган факт ва далилларга таяниш, манбаси қўрсатилмаган, ўқувчида шубҳа туғдирадиган маълумотларни фактчекинг усуслари орқали текшириб, узатиш тўғрисида маълумот бериш.

B. Хулоса. Оммавий ахборотнинг анъанавий воситаларида ҳар ҳолда муайян нормаларга риоя қилинарди. Воқеаларнинг ҳақиқатга тўғри келиш ё келмаслиги текшириларди. Бироқ, аксарият ҳолатларда нашр ва янтиликларни тарқатишдан мақсад ўқувчилар эътиборини жалб

қилиш бўлиб қолди. Табиийки, бу йўлда кўп ишончсиз маълумотлар пайдо бўлади. Уларни текшириб кўриш, ҳақиқийни ёлғон аҳборотдан ажратса олиш учун медиасаводхонлик қўнікмаларига эга бўлиш муҳимдир.

Г. Тасвиялар.

- Аҳборот манбаларига эҳтиёткорлик билан ёндашинг;
- Ўқиётган, тинглаётган ва кўраётган янгиликларингизни текшириб кўринг;
- Қанча кўп аҳборот манбасини кўрсангиз ҳам, доим биринчи навбатда бир неча ишончли манбага таянинг.

МОДУЛЬ ЮЗАСИДАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

МЎЙНОҚ ҲОКИМИЯТИ ИЧИМЛИК СУВИ ТАНҚИСЛИГИ БИЛАН БОҒЛИҚ ВАЗИЯТГА ИЗОҲ БЕРДИ

<https://sputniknews-uz.com>

Аввалроқ Ўзбекистондаги айрим ОАВ Мўйноқда атиги бир йил аввал янги сув қувури ишга туширилган бўлса ҳам ичимлик суви йўқлиги ҳақида ёзганди.

ТОШКЕНТ, 12 июль. – *Sputnik*. Мўйноқда шаҳарнинг айрим туманларида ичимлик суви етказиб бериш билан боғлиқ муаммолар кузатилмоқда. Маҳаллий ҳокимиятнинг маълумотига кўра, 3%га яқин хонадон сув билан таъминланишда муаммога дуч келган, деб хабар берди Nuz.uz.

Аввалроқ Ўзбекистондаги айрим ОАВ Мўйноқда атиги бир йил аввал янги сув қувури ишга туширилган бўлса ҳам ичимлик суви йўқлиги ҳақида ёзганди.

«Бутун Мўйноқ сувсиз қолгани йўқ. Бу бутунлай ёлғон хабар. Бизнинг ҳисобимизга кўра, айни пайтда шаҳардаги хонадонларнинг 3%идагина сув билан таъминланишида муаммо мавжуд. Техник жиҳатдан бу меъёрий ҳолат ҳисобланади. Лекин биз учун ҳар бир уй, ҳар бир оила муҳим, шу боис шаҳар маъмурияти сув таъминоти тизимидағи камчиликни бартараф этиши учун тезкор чораларни кўрмоқда», – деди туман ҳокими Сайловбой Дониёров.

Унинг сўзларига кўра, муаммо рельефнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ: шаҳарнинг айрим туманларида қувурлардаги босимнинг пастлиги туфайли сув истеъмолчиларгача етиб бормаяпти. Тегишли манзилларга таъмирлаш гуруҳлари йўл олган. Ҳокимият яқин вақт ичида сув таъминотини тўлиқ тиклашга вайда берди.

МОДУЛЬ БҮЙИЧА ТАҚДИМОТ НАМУНАЛАРИ

Fake

Инглиз тилининг изоҳли луғати — Collins English Dictionary тузувчилари 2017 йил сўзи сифатида fake news («ёлғон янгиликлар», «фейк хабарлар») сўзларини топди.

- Collins fake newsни «янгилик сифатида тарқатиладиган ёлғон, баъзан шов-шувли ахборот» сифатида тавсифлайди.
- 2016 йилдан бери бу сўз биринчасининг ишлатилиши жаҳон матбуотида 365 фонзга ўси.

Улар нимаси билан хавфли?

- Интернет эндиғина ривожлана бошлаганида аксарият уни билим олиш имкониятларини бир неча баробарга оширади деб ўйлаган, шу билан бирга, ахборот каналларининг кўпайиши маълумотларнинг аниқлиги ва шаффофлигини таъминлай дигандек туюлган.
- Аслида эса янгиликлар платформалари ва ижтимоий тармоқларнинг мисли кўрилмаган даражада кўпайиб кетиши билан одамлар ўз «қобиги»га ўралиб қола бошлади. Улар тор доирадаги қизикишлар билангина чекланиб, умумий картинани кўришмайди.

Қандай ҳимояланиш мумкин?

- Ахборот манбаларига эҳтиёткорлик билан ёндашиңг;
- Қандай янгиликларни ўқиётганингиз, тиңгластыганингиз ва кўраётганингизга масъулият билан ёндашиңг;
- Қанча кўп ахборот манбани саҳифаласангиз ҳам, доим биринчни навбатда бир неча ишончли манбага таяниш.

КЕЙС СТАДИ

◆ 1-ТОПШИРИҚ

2018 йилнинг 20 февраль куни «Озодлик» радиоси Данфара туманига қарашли Кичик Ганжиравон қишлоғи аҳлини сув муаммоси қийнаётгани ҳақида хабар тарқатган. Хабарда сув борлиги, аммо ундан фойдаланишда коррупция авж олгани, сувга уланиш учун 10 миллион сўм тўлаш кераклиги қайд этилади. Ўз навбатида сув тортиш насослари тъмирталаб эканлиги айтилиб, ҳудуд аҳолиси учун сув танқислиги юзага келаётгани тъқидланади. Шу йилнинг 2 март куни «Сувоқава» ДУК Данфара тумани филиали раҳбари Жаҳонгир Тожибоев ҳамда корхона мутахассислари ҳамроҳлигига Кичик Ганжиравондаги мавжуд ҳолат ўрганилди. Маълум бўлишича, 2014 йили маҳалла аҳли ўз маблағлари ҳисобига ичимлик суви минорасини ўрнатишган. Маҳалла ўртасига ўрнатилган замонавий бу иншоот соатига 16 тонна ичимлик суви чиқарип бериш қувватига эга. Шу сабабли ҳудуддаги ҳар бир оила ўз хонадони учун алоҳида тармоқ тортиб, ичимлик сувидан ҳеч бир муаммосиз фойдаланиб келмоқда. Ўрганишлар давомида маҳалладаги юздан ортиқ хонадонларга кириб суҳбат ўтказилди. Натижада ичимлик суви билан боғлиқ бирор бир муаммо қайд этилмади. Тўғри, ҳудуддаги 14 та хонадонда — яъни ҳозирча янги уйларига кўчиб чиқмаган оиласаларда ичимлик суви йўқ. Аммо улар кўчиб чиққан куни бундай имкониятдан фойдаланишлари учун 14 та хонадонга ҳам ичимлик суви тармоғига жой ҳозирлаб кетилган. Ўз навбатида сув босимини янада кучайтириб беришга хизмат қилув-

чи ушбу сув минораси «Сувоқава» ДУК Дангара филиали балансига олинган бўлиб, унинг хавфсиз ишлаши, таъмири ва сифатли сақла-ниши доимий назоратга олинган. Ҳар бир оила учун сув сарфини аниқ ҳисоб-китоб қилувчи жиҳозлар ўрнатилган ва битта оила ойига ичимлик суви истеъмоли учун ўртача 10 минг сўмдан харажат қилмоқда. Тўловлар ўз вақтида амалга ошириб келинаётгани сабабли ма-ҳаллада ичимлик суви истеъмоли учун қарздор бўлиб қолаётган оила-лар йўқ.

Мазкур вазиятни таҳлил қилинг ва тарқатилган хабар ва унга жавоб тўғри ёки нотўғрилигини текшириш йўлларини кўрсатинг

◆ **2-ТОПШИРИҚ**

Оби-ҳаёт муаммоси БМТ даражасида 1977-йилдан бери муҳокама қилиб келинади. Ушбу ташкилот хабарига кўра, айни пайтда 31 та давлат сув инқирози билан тўқнаш келган. Агар нефть тақчиллиги мутахассисларнинг башоратларидангина маълум бўлса, сув тақчиллигини инсониятнинг учдан бир қисми ўз бошидан кечирмоқда. Айни дамда 2,3 миллиард одамни сув билан таъминлаш муаммо бўлиб турибди. 1,5 миллиард аҳоли тоза ичимлик сувига эҳтиёж сезмоқда. Африка мамлакатлари сув масаласини ҳал этиш саъй-ҳаракатлари ҳозирги даражада давом эттириладиган бўлса, мавжуд муаммо юз йилдан кейин ўз ечимини топиши мумкинлиги айтиб ўтилади. Нефтга бой минтақаларда сув аллақачон муаммога айланиб қолганлиги, халқаро муносабатларда бу масала долзарб мавзуга айланиб қолаётганлиги исроғарчилликнинг зарарли оқибатларининг бугунги кундаги амалий ифодасидир. Сўнгти 100 йилда сугориладиган ерлар 40 миллиондан 400 миллион гектарга кенгайгани ҳисобга олинадиган бўлса, муаммонинг долзарблиги янада ойдинлашади. Шунингдек, ривожланаётган шаҳарлар эҳтиёжи ва саноат учун ҳам анча-мунча сув кетишини инобатга олиш керак. Шаҳар ва саноат нафақат сув истеъмол қиласди, балки оби-ҳаётни ифлослантиради ҳам. Сув ресурсининг этишмовчилиги мавжуд бўлган ҳудудлар ҳисобига бугунги кунда сув бизнеси шаклланётгани ҳеч кимга сир эмас. Бу борадаги тадбиркорлик Европага катта даромад олиб келмоқда. Сувга эҳтиёж қучайгани сари, унинг нархи ҳам ошмоқда. Ушбу маълумотларда сув неъматининг инсон ҳәтидаги аҳамияти юқори эканлиги яна бир бор ўз исботини топади. Бу неъматининг исрофи ҳақида ислом динида ҳам алоҳида тақиқлар мавжудки, бугунги кунда келиб чиқаётган сув тақчиллиги ҳам ушбу кўрсатмаларга амал қилмасликнинг оқибати ҳисобланади.

Мазкур вазиятни таҳлил қилинг ва тарқатилган хабар ва унга жавоб тўғри ёки нотўғрилигини текшириш йўлларини кўрсатинг

10-МОДУЛЬ

Мавзуу: АХБОРОТ МАНБАЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ ҚОИДАЛАРИ ВА ЖУРНАЛИСТГА ҚҮЙИАДИГАН ТАЛАБЛАР

Модулнинг мақсади. Ахборот бутун жамият учун ҳәётий заруратдир. Кишилар ўзаро кундалик муроқотларида ахборот алмашиш орқали матъум муддат ўзлари кўрмаган, шоҳиди бўлмаган воқеликдан хабар топадилар. Худди шунингдек ўзлари кўрган, гувоҳи бўлган воқеа-ҳодисалар ҳақида ахборот берадилар. Бу – ахборотнинг энг содда шакли.

ОАВ жамиятнинг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондиради. Аммо сув ва сувдан фойдаланиш бўйича маълумотлар қаердан олинади? Журналистнинг ахборот олувчи асосий манбаси нима? Манбалар ва захиралар жамиятнинг ўзи эканлиги, журналист сув мавзусини ёри-таётганда этика қоидаларга риоя қилиши кераклиги семинар-тренинг қатнашчиларига тушунтириб берилади.

Тарбиявий мақсади. Ахборот манбалари ва улар билан ишлаш қоидалари муҳим аҳамият касб этиб, семинар-тренинг қатнашчиларига ишончли ахборот манбалари билан ишлаш, журналист сув ва сувдан фойдаланиш бўйича ахборот олиши учун, аввало, ўрганаётган манбаси ҳақида яхши билимга эга бўлиши, ахборот берган шахс у ҳақда ёмон таассуротда қолмаслигини, журналист сув ва сувдан фойдаланиш мавзусини тадқиқ этаётганда ўзининг касбий ахлоқига зид келмаган ҳолда фаолият юритиши кераклигини уқтириш.

Керакли жиҳозлар. Проектор, интернет тизимига уланган ноутбук, турили рангдаги маркерлар, флипчарт, қофоз скотч, рангли стикерлар.

Асосий тушунчалар. Ахборот, ахборот манбалари, журналист, шахс, давлат, талаблар, сув.

◆ Методик тавсиялар:

А. Сўзбоши. Сув муаммосини ёритишида журналистлар бир қанча ахборот манбаларидан фойдаланиб, аввало одамларнинг ўзи, бевосита сув билан шугулланаётган давлат ва нодавлат корхоналари, халқаро ташкилотлар билан ишлаши лозимлиги, бунда албатта ахлоқ меъёрларига риоя этиши тушунтириб берилади. Бу ўринда семинар қатнашчиларининг журналистик фаолият борасидаги амалий кўникумларидан фойдаланилади.

Б. Модуль баёни. Тренинг қатнашчиларига «Сув муаммоларини ёритишида журналистлар қандай манбалардан фойдаланадилар?» деган савол юзасидан тушунча берилади. Бунинг учун улар журналистлар

маълумотлар базасига эга бўлиши борасида турли фикрлар бериб борилади. Давлат ташкилотлари ва муассасалари ходимлари зарур ахборотларни ўз вақтида фуқарога тақдим этиши кераклиги, сув мавзуси бўйича муҳим ахборот манбаларидан бири бу мамлакатимизда экологик йўналишда фаолият кўрсатаётган нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ) бўлиб, улар сувдан фойдаланиш мавзусига тааллуқли барча масалалар бўйича керакли маълумотлар ва муайян муаммоларни бартараф этиш борасида бой тажрибага эга эканлиги, журналистлар бошқа ахборот манбаларига, яъни интернет, агентликлар ёки турли ахборот захираларига (архивлар, фондлар, кутубхона, газета тахлamlари, кино, аудио, видеотекалар) мурожаат этишлари мавзуни кенгроқ ўрганишга ёрдам бериши, ахборот билан ишлаш ва сув мавзусини ёритишда ҳар бир журналист касб одоби доирасида фаолият юритиши баён этилади.

B. Хулоса. Жаҳон журналистикаси назариясида муҳим талаб ҳисобланган ҳар қандай ахборотнинг тўғрилигини камида икки манбадан текшириб кўриш, бевосита интернетга ҳам тааллуқлидир. Айниқса, интернет манбаларидан фойдаланганда, зарур маълумотларни олишда имкон қадар лицензияга эга, расмий давлат сайтларига мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Маълумотлардан фойдаланганда, муаллифлик хукуки талабларига риоя этган ҳолда, албатта манбани кўрсатиш зарур.

Ахборот манбаси жамиятнинг ўзи эканлигини таъкидлаган ҳолда иқлим ўзгаришининг оқибат сифатида сув муаммо мавзусини ёритишда асосий манба – бевосита экологик муаммо мавжуд ҳудудларда истиқомат қилаётган аҳоли эканлигини унутмаслик керак. Қаҳрамон билан суҳбатлашиш материалнинг жонли ва ишонарли чиқишини таъминлайди.

G. Тавсиялар. Журналист ахборот манбаларидан фойдаланишда ҳаққоний фикрларни субъектив салбий қарашлардан ажратмоғи лозим. Турли манбаларнинг ўзаро уйғунлигини, мазмунан ҳамоҳанглигини қандай таъминлаш мумкин? Бунинг учун, аввало¹:

- Воқеа қатнашчиларининг фикрларини жамлаш ва саралаш;
- Манбалар холислиги ва ҳаққонийлигини текшириш ва унинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш;
- Фикрлар хилма-хиллигига эришиш;
- Расмий манбалардан тўлақонли фойдаланиш;
- Манбалар масала моҳиятини очиб беришига эришиш;
- Журналист касбий фаолиятига путур етказадиган плагиат, ёлғон даъват, фактларни бузуб кўрсатиш, материалдан манфаатдорликдан қочиши керак.

¹ Қосимова Н., Тошпўлатова Н. Оммавий ахборот воситаларида болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. – Т.: ЮНИСЕФ, 2014.– Б.69

МОДУЛЬ ЙОЗАСИДАН ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

Ахборот билан ишлаш тамойиллари

- Вокеа-ҳодисалар, янгиликларни танлаб, уларнинг мазмунини бузмаган ҳолда таҳрир ва таҳлил этиш;
- Холислик;
- Ўз фикрини билдирилмаслик;
- Бир нечта манбадан ахборот йигиши;
- мавзу доирасига, ахборот манбаларига, қаҳрамон ва муаллифларига, материаллар географиясига эътибор қаратиш;
- Қонун устиворлигига риоя этиш.

Сув мавзусини ёритаётган журналистнинг олтин қоидалари:

- Қонун устиворлигига риоя этиш!
- Аниқ воқеликни баён этиш!
- Ҳужжатлар билан самарали ишлаш
- Мантиқий мушоҳада
- Интервюйонинг турларидан самарали фойдаланиш ва уни репортажда қўллай билиш
- Вокеалар ривожини кузатиб бориш ва баён этиш
- Тил маданиятига, турили хил атамаларга эътибор бериш, иложи борича репортаж тайёрлашда улардан фойдаланмаслик
- Янги талқинларни яратиш
- Оқибатларга нисбатан бетарафлик
- Вакт билан событқадам бўлиш!
- Журналист этикасига риоя этиш.

Муаммо ва унинг ечими ҳакида ахборот кимдан олинади?

- Манбалар:
- Муаммо юзасидан мутахассис билан сұхбатдан;
- Шифокордан;
- Муаммо мавжуд худудда истиқомат қилувчиilar билан мулоктдан;
- Ҳужжатлардан;
- ОАВ да әзілон қилинган материаллардан.

Түпланған ахборот билан ишлаш тартиби

- Гурухларга ажратиш:
 - ишончлиліги;
 - янгилілігі;
 - Долзарбелигі.
- * Фақат кераклы ахборотни олиш (респондент ҳакида маълумот, ракамлар, далиллар);
- * Маълумотларни бирор бир жанрда бериш жараёнда мантиқан боғлаш.

Сув мавзусини ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар:

- 1. Тезкор бўлиш , воқеа магзини тез илғай билиш , воқеанинг қизиқарли нуқталарини топа олиш
- 2. Бевосита аудиторияни жалб эта олиш
- 3. Ёритилаётган воқеа ва одамларга нисбатан мустақил бўлиш .
- 4 . Давлатдали сиёсий, иқтисодий, маданий, маънавий жараёнлар ва ҳудуддари экологик ўзгариш лар мониторингини олиб бориш
- 5. Очиқлик , холислик
- 6. Материалларни қизиқарли ва ёрқин узатиш/бериш
- 7 . Ҳукукий саводхонликка эга бўлиш .

Журналист-экологнинг қасбий маҳорат мезонлари:

- журналист суриштируви ўтказиш;
- факт бўйича мутахассис-эколог фикрини бериш;
- фактларни қайта-қайта текшириш;
- адолат қарор топишига ўз ҳиссасини кўшиш;
- нотўғри ахборот узатмаслик;
- ахборот манбасини кўрсатиш (агар манба ўз исми ошкор этилишини истаса)
- ирқий, жинсий, диний, сиёсий, миллний ва ижтимоий дискриминацияга йўл қўймаслик.

КЕЙС СТАДИ

ГУРУХЛАРДА ИШЛАШ УЧУН ТОПШИРИҚЛАР

♦ 1-ТОПШИРИҚ

Мазкур фактларнинг ахборот манбасини аниқланг. Ушбу фактлар қанчалик ишончли ва ҳақиқатта яқинлигини исботлаб беринг.

- Инсоният дуч келадиган барча ижтимоий ва табиий бўйронлар ичида сув инқизози одамларнинг ва умуман, Ер сайдерасининг яшаб қолиш муаммоси негизида туради.
- Сув ресурслари таълими бўйича лойиҳалар ҳамжамиятнинг устувор соҳаларини сув ресурсларини тежаш ва ҳимоялаш жараёнига жалб этишга ёрдам бериши мумкин.
- Сув захирасининг 98%и ўта шўр ҳисобланади;
- Сувнинг қолган қисми эса асосан музликларда йигилган; Ердаги сувнинг жуда кам қисмини овқат тайёрлаш, кир ювиш, чўмилиш, ичиш ва санитар-гигиеник процедураларда ишлатиш мумкин; сув захиралари ҳаммага етади, фақат улардан рационал фойдаланиш керак; БМТ таъкидлашича, ҳар бир одамга кунига 10–50 литр сув зарур бўлади.
- Бир миллиарддан ортиқ одам хавфсиз сув таъминотига эга эмас; 2,4 миллиард одам асосий санитар шароитларисиз яшайди.
- Сув билан тарқаладиган касалликлар бутун дунё бўйича солиқнинг ёмонлашуви ва ўлимга сабаб бўлади; бу каби касалликлар йилига 3,4 миллион кишининг ҳаётига якун ясади; аксарият ҳолатларда болалар нобуд бўлади.

♦ 2-ТОПШИРИҚ

Мазкур фактларнинг ахборот манбасини аниқланг. Ушбу фактлар қанчалик ишончли ва ҳақиқатта яқинлигини исботлаб беринг.

Ўзбекистон дунёда азалдан сугориладиган дехқончилик ривожланган мамлакатлардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон ерлари асосан Амударё, Сирдарё, Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё, Чирчиқ ва Оҳангарон дарёлари суви билан сугорилади. Дарёлар сув оқимини тартибга солиш учун мамлакатда 56 та сув омбори фаолият юритмоқда. Мавжуд ишлатиладиган сувнинг 85 фоизи қишлоқ хўжалиги ҳиссасига тўғри келади.

Сув ҳавзалари қишлоқ хўжалиги экинлари экилган далалар, чорвачилик фермалари, саноат корхоналаридан чиқаётган оқава сувлар билан оқиб келадиган металлар (масалан, симоб, қўргошин, рух, мис, хром, марганец, қалай), радиоактив ва заҳарли моддалар билан ҳам

ифлосланиши мумкин. Металлар орасида айниқса, симоб, қўргошин ва улар бирикмалари жуда ҳавфли ҳисобланади.

Саноат корхоналаридан чиққан чиқиндилар, экинларни парва-риш қилишда фойдаланиладиган кимёвий ўғитлар, қишлоқ хўжа-лик заараркунандаларига қарши қўлланиладиган кимёвий воситалар ҳам оқава сувлар билан сув ҳавзаларига тушганида уларни ифлос-лантиради.

СУВ МАВЗУСИГА БАФИШЛАНГАН СЕМИНАР-ТРЕНИНГ ДАСТУРИ НАМУНАСИ

«Ўзбекистон ОАВ ва ННТ вакилларининг сув ресурслари ва сувдан оқилона фойдаланиш масалалари бўйича хабардорлигини ошириш»

мавзусидаги семинар-тренинг

ДАСТУРИ

Ўтказиш вақти: 2018 й.

Ўтказиш жойи: Ўзбекистон Республикасининг Қорақалпоғистон Республикаси ва 7 та вилояти

Тренерлар: Қосимова Наргис, ф.ф.н., ЎзЖТДУ ҳалқаро журналистика факультети доценти, «Ekolog.uz» сайтининг бош муҳаррири.

Сулаймонова Саида, ЎзМУ журналистика факультетининг катта ўқитувчisi, Anhorg.uz интернет-сайти шеф-муҳаррири

Эркин Омонов, Ўзбекистон Экологик ҳаракати матбуот хизмати раҳбари

1-КУН

9.00–9.30	Иштирокчиларни рўйхатга олиш	
9.30–10.00	Семинар очилиши, лойиҳа мақсад ва вазифалари билан танишиш, иштирокчилар билан танишув	ЖҚТМ тренерлари
10:00–10:30	Ўзбекистон Республикасининг барқарор тараққиёт йўлидаги сув сиёсати устуворликлари. Экологик ҳавфсизлик ва уни таъминлаш омиллари. Тақдимот. Муҳокама.	Омонов Э.
10:30–11:30	Ўзбекистонда сувдан оқилона фойдаланиш ва сув истеъмоли маданияти тамойиллари: муаммолар ва ечимлар Тақдимот. Баҳс.	Омонов Э.

11:30–11:45	Кофе-брейк	
12:00–13:00	Сув масалалари бўйича жамоатчилик-нинг экологик хабардорлигини оширишда ОАВнинг роли ва аҳамияти. «Виртуал сув». Сув муаммоларини кенг ёритиш нима учун зарур? Тақдимот. Баҳс.	Қосимова Н.
13.00–14.00	Тушлик	
14.00–15.00	Ўзбекистон ОАВда сувдан оқилона фойдаланиш ва сув ресурсларини бошқариш масалаларининг ёритилиши: мазмун, шакл, муаммолар ва тенденциялар. Фасилитациявий сессия. Экосув мавзуидаги маҳаллий ва хорижий ижтимоий роликлар ва лайфхаклар намойини. Таҳлил ва муҳокама.	Сулаймонова С.
15.00–15.15	Кофе-брейк	
15.15–16.45	ОАВда глобал иқлим ўзгариши ва сув масалалари: одатий журналистик ёндашувлар ва хатолар. Кичик групчларда ишлани. Матбуот материаллари таҳлили.	Қосимова Н.
16.45–17.00	Тренинг биринчи куни якунлари	
2-кун		
9.30–10.40	Журналист суриштируви – сув муаммоларини ўрганишнинг самарали усули сифатида. Сув масалаларини ҳал этишда ОАВ ва фуқаролик жамияти бошқа институтларининг ўзаро ҳамкорлиги самарадорлигининг таҳлили. Интерактив сессия. Кичик групчларда ишлани. Тақдимотлар.	Сулаймонова С.
10.40–11.40	Ахборот манбалари билан қандай ишланади? Тақдимот. Кичик групчларда ишлани.	Қосимова Н.

11:40–12:00	Кофе-брейк	
12:00–13:00	Экожурналистикадаги стереотиплар. Уларни қандай йүқотищ мүмкін? Тақдимот. Интерактив сессия.	Қосимова Н.
13:00–14:00	Түшлик	
14:00–15:00	Журналистнинг маълумотлар билан ишлаши (дата-журналистика) ва экологик ахборот визуализацияси. Мини-маъзуа. Маълумотлар асосида тайёрланган ММ-материаллар таҳлили. Муҳокама.	Сулаймонова С.
15:00–15:20	Экосув мавзууда мультимедиавий сторителлинг. Ҳикоянтизни аудитория учун қизиқарли қилиш йўллари Мини-маъзуа.	Сулаймонова С.
15:20–16.00	Электрон ва босма ОАВ учун сув ресурслари ва сувдан оқилона фойдаланиш мавзусидаги бўлажак журналистик материал режа-лойиҳасини ННТ вакиллари билан ҳамкорликда ишлаб чиқиш. Кичик гуруҳларда ишлаш. Тақдимотлар. Муҳокама.	Қосимова Н.
16:00–16.30	Семинар иштирокчилари томонидан тренинг баҳоланиши, иштирокчилар ўртасида сўровна ўтказиши. Семинар ёшлиши.	Барча иштирокчилар ва ташкилотчилар

ТРЕНИНГНИ БАҲОЛАШ ШАКЛИ (ФОРМА ОЦЕНКИ ТРЕНИНГА)

Сизнинг вилоятингизда сув муаммоси қанчалик долзарб? Сув билан боғлиқ қайси муаммоларни кўпроқ ёритасиз?/ Насколько актуальна проблема воды в вашей области? Какие проблемы связанные с водой вы освещаете?

Тренингдан нималарни кутган эдингиз?/ Что Вы ожидали от тренинга?

Тренинг Сиз кутган натижани бердими?/ Оправдал ли тренинг Ваши ожидания?

Тренингда Ўзингиз учун янги ва муҳим бўлган қандай маълумотларни олдингиз? –

/Какие новые темы Вы узнали на тренинге?

Илтимос, тренинг мазмунини баҳоланг. / Оцените, пожалуйста, тренинг

Ўзлаштирилган билимларингизни амалиётда, ўз меҳнат фаолиятингизда қўллашни қандай режалаштирасиз? /Как Вы планируете использовать полученные знания на практике?

Эътиroz ва таклифлар. – Замечания, предложения.

КАТТА РАҲМАТ!
Большое спасибо!

Сана/дата: _____
Шаҳар/город: _____

ГЛОССАРИЙ

ENGLISH	РУСЧА	ЎЗБЕКЧА	МАЗМУНИ
Water balance in a plant	Баланс воды в растения	Ўсимликлардаги сув мувозанати	Ўсимлик ўзлаштирган ҳамда сарф қилган сув ўртасидаги нисбат.
Virtual water	Виртуальная вода	Виртуал сув	Бирор маҳсулотни ишлаб чиқаришга сарфланадиган сув миқдори
Water	Вода	Сув	Водород ва кислород бирикмасидан ташкил топган кимёвий модда
Water resources; Water supply	Водные ресурсы Ресурсы гидросфера	Сув ресурслари Гидросфера ресурслари	Куруқлик, дунё океани, ерости сувлари, музликлардан иборат сув захиралари
Water-management system	Водное хозяйство	Сув хўжалиги	Давлатнинг, жамиятнинг сувга бўлган эҳтиёжини қондиришига қаратилган сув захираларини бошқариш
Water supply	Водоснабжение	Сув таъминоти	Давлат, жамият эҳтиёжларини сув билан таъминлаш механизми
Water balance	Водохозяйственный баланс	Сув хўжалиги баланси	Айни пайтда мавжуд сув миқдори ва сифатига бўлган эҳтиёж ва сувнинг борлиги ўртасидаги нисбат.
Renewable natural resources	Возобновляемые природные ресурсы	Қайта тикланувчи табиат ресурслари	Сарфланиш тезлиги уларни қайта тикланиш тезлигига тенг бўлган табиий ресурслар: биосфера, гидросфера, ер ресурслари
Water demand; Water use; Water consumption	Водопотребление	Сув истеъмоли	Сув обьектларидан эҳтиёжни қондириш учун сувнинг олиниши
Water pipes	Водопровод	Водопровод	Аҳолини сув билан таъминлаш учун ётқизилган кувур.

Fall; Waterfall	Водопад	Шаршара	Сувнинг бирор бир юқориликдан пастга қараб тушиши
Water use	Водопользование	Сувдан фойдаланиш	Сув ресурсларидан фойдаланиш тартиби, шарт-шароити ва шакллари: 1) аҳоли ва халқ хўжалиги эҳтиёжларини қондириш учун сув объектларидан фойдаланиш; 2) хўжалик ёки майший мақсадларда сувни сув объектларидан олмасдан туриб, яъни «уни ўз ичидан ўтказиб» (мисол учун, гидроэлектростанция ёки чархпалак орқали) ундан фойдаланиш. Сувдан унинг сифатини ўзгартирмасдан ёки сифатини ўзгартириб фойдаланиш мумкин (шу жумладан хайвонот ва ўсимлик дунёси турлари таркибини инобатга олган ҳолда).
Water horizon	Водный горизонт	Сувли горизонт	Сув ўтказадиган тоф жинслирининг бир ёки бир неча қатламлари, тешиклари, ёриқлари ва бошқа бўшлиқларинг сув билан тўйинган ҳолати.
Reservoir	Водохранилище	Сув омбори	Сувни сақлаш ва сув оқимларини бошқариш мақсадида ҳосил қилинган, атрофи тўсилган сунъий сув ҳавзаси.
Water consumption	Водопотребление	Сув истеъмоли	Сув обьекти ёки сув таъминоти тизимидан сувнинг истеъмол қилиниши. Сув истеъмолининг икки тури мавжуд. Биринчиси, қайта тикланадиган сув истеъмоли – яъни олинган сувнинг манбага қайтарилиши.

			Иккинчиси, қайта тикланмайдиган сув истеъмоли – сувнинг фильтрация, бугланиш ва бошқа жараёнларда йўқолиб кетиши.
Liquid oxygen	Жидкий кислород	Суолтирилган кислород	Организмлар ҳаёти учун зарур бўлган сув таркибидаги кислород. Сувда органик чиқиндиларнинг кўпайиши баробарида ана шу чиқиндилар билан озиқланувчи бактериялар миқдори ҳам ошиб боради. Бу бактериялар жуда катта ҳажмда кислород ютади. Натижада сувдаги кислород миқдори камайиб кетади ва мазкур ҳолат сув ҳайвонларининг ўлимига сабаб бўлади.
Leaving the water in the sand	Уход воды в песок	Сувнинг қумга сингиб кетиши	Сув обьектлари (сув омборлари, кўллар, ҳовузлар)да чўкиндилар ва ёғингарчилик сувларининг юзаки оқиб келиши натижасида тўпланиши ёки сув ёқаларининг бузилиши жараёнида сув остидаги ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсига птур этиши. Сувнинг қумга сингиб кетиши ҳавзалардаги сув ҳажмининг камайишига, ундан фойдаланиш кўрсаткичининг тушиб кетишига, охир-оқибатда ботқоқлик пайдо бўлишига олиб келади.
Hydraulic engineering structure	Гидротехническое сооружение	Гидротехник иншоот	Сув ресурсларидан фойдаланиш мақсадида курилган иншоот
Stock of water	Запас воды	Сув захираси	Айни пайтда турли мақсадларда ишлатиладиган сув миқдори.

Mineralized water	Минерализованная вода	Минераллашган сув	Минерал тузлар эритмаси билан түйинган ер ости суви. Масалан, шүрләнгән ёки ўғитләнгән ерлардан зөвурларга сизиб чиққан сув
Well	Колодец	Қудуқ	20 ва ундан ортиқ метр чукурликка эга бўлган, ер ости сувларидан фойдаланиш мақсадида қазиладиган чукурлик.
Water resources protection	Охрана водных ресурсов	Сув ресурсларини муҳофаза қилиш	Сув обьектларининг қуриши, ифлосланиши, йўқотилиши, камайишининг олдини олишга қаратилган ташкилий, хуқуқий, иқтисодий тизим.
Soil groundwater	Почвенно-грунтовые воды	Ер ости сизот сувлари	Сув қатламининг ер ости сизот сувлари
Need for water	Потребность в воде	Сувга бўлган эҳтиёж	Сувдан фойдаланувчилар, аҳолининг турли соҳаларда сувга бўлган эҳтиёжи
Wastewater	Сточные воды	Оқава сув	Маиший ёки ишлаб чиқариш мақсадларида ишлатилган, ёт нарсалар аралашган сув. Бундай сувнинг дастлабки кимёвий таркиби ёки физик хусусиятлари ўзгаради. Аҳоли истиқомат қиладиган худудлардан, саноат ва қишлоқ хўжалиги корхоналаридан оқиб ўтадиган сувларга ҳам оқава сув дейилади. Чунки бу сувлар атмосфера ёғингарчиликлари, далаларни сугориш ёки кўчаларга сепиши натижасида ифлосланади.

ФОЙДАЛИ ВА ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Расмий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (2014 й.);
2. Ўзбекистон Республикасининг «Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонуни (06.05.1993 й.);
3. Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида. 06.12.2016 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишини такомиллаштириш тўғрисида. ex.uz/docs/245506?query
5. Ўзбекистон Республикасининг «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонуни. (2018 й.);
6. Ўзбекистон Республикасининг «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни, 2018 й.

Асосий адабиётлар:

1. Ҳақбердиев О., Содикова Г. Ўзбекистоннинг ер-сув ресурслари: муаммо ва ечимлар. – Т.: «Baktria press», 2017
2. Қосимова Н. Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари барқарор ривожланиш манфаатлари ўйлидаги таълим соҳасида ҳамкор сифатида. Ўқув кўлланма. – Т., ЮНЕСКО. 2018.
3. Сулайманова С., Маматова Я. Экологическая журналистика Узбекистана в контексте Устойчивого Развития. Учебное пособие. – Т.: Extremum-press, 2016.
4. Қосимова Н. Глобал иқлим ўзгариши ва журналистика. Ўқув-амалий кўлланма. – Т., Журналистларни қайта тайёрлаш маркази. 2016.

Қўшимча адабиётлар:

1. Абдуллаев У. ва бошқалар. Сув Ўзбекистон келажаги учун муҳим ҳаётий ресурс. UNDP. Тошкент. 2007.
2. «Орол фожиасининг оқибатларини юмшатиш бўйича ҳамкорликдағи ҳаракатлар: янгича ёндашувлар, инновацион ечимлар ва инвестициялар» мавзуидаги халқаро конференция материалари тўплами. Тошкент, 2018 йил, 7–8 июнь.
3. Аральское море и Приаралье. Обобщение работ НИЦ МКВК по мониторингу состояния и анализу ситуации. Ташкент, 2017.
4. Коханова Л. А. Экологическая журналистика, PR и реклама / Под ред. Я. Н. Засурского М.: Изд-во Юнити, 2007.

5. Кочинева А., Берлова О., Колесникова В. Экологическая журналистика: Учеб. пособие. – М., 1998.
6. Проблематика периодической печати: Учеб. пособие / Под ред. Г.С. Вычуба и Т.И. Фроловой. – М.: ИМПЭ им. А.С. Грибоедова, 2008.
7. Шарон М. Фридман, Кеннет А. Фридман. Пособие по экологической журналистике. Изд-во Tacis, 1998.
8. Eleanor Bird Richard Lutz Christine Warw. Media as partners in education for sustainable development. 2008. <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001587/158787E.pdf>

Интернет сайлар

1. Культуры и динамика народонаселения и устойчивое развитие. Париж, ЮНЕСКО, 2001.
<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001240/124028eo.pdf>
2. Динамика образования и народонаселения: мобилизация умов в интересах устойчивого будущего. Париж, ЮНЕСКО, 1999. <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116355eo.pdf>
3. Образование в интересах устойчивого развития: междисциплинарный взгляд на согласованные действия. Международная конференция по вопросам окружающей среды и общества, образование и информационно-разъяснительная работа в интересах устойчивости. Париж, ЮНЕСКО, 1997. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001271/127100e.pdf>
4. Образование в интересах устойчивого развития. От Рио до Иоханнесбурга: Уроки десятилетия взятых обязательств. Встреча на высшем уровне по вопросам устойчивого развития, Иоганнесбург, 26 августа – 4 сентября 2002 г. – Париж, ЮНЕСКО, 2002.
[/http://unesdoc.unesco.org/images/0012/](http://unesdoc.unesco.org/images/0012/)
5. Ўзбекистон экологик ҳаракати сайти eco.uz
6. Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг сайти uznature.uz
7. ekolog.uz
8. ekobarqaror.uz
9. sreda.uz
10. obobd.uz

МУНДАРИЖА

Сўзбоши.....	3
Семинар-тренингта кириш.....	4
I-модуль. Дунёда ва Марказий Осиёда сувдан фойдаланиш ва сувни тежаш борасидаги муаммолар.....	5
II-модуль. Глобал иқлим ўзгаришининг сув ресурсларига таъсири.....	16
III-модуль. Виртуал сув ва унинг аҳамияти.....	25
IV-модуль. Сувдан фойдаланиш: хукукий асос.....	31
V-модуль. Сув ва ундан фойдаланиш: халқаро ҳамкорлик.....	42
VI-модуль. Ўзбекистон ОАВда сувдан оқилона фойдаланиш ва сув ресурсларини бошқариш масалаларининг ёритилиши: мазмун, шакл, муаммолар ва тенденциялар.....	49
VII-модуль. Журналист суриштируви сув муаммоларини ўрганишининг самарали усули сифатида.....	54
VIII-модуль. Журналистнинг маълумотлар билан ишлаши (дата-журналистика) ва экологик ахборот визуализацияси.....	60
IX-модуль. Фейкњюс ва фактчекинг: ёлғон ахборот ва уни текшириш усувлари.....	66
X-модуль. Ахборот маnbалари билан ишлаш қoидалари ва журналистга кўйиладиган талаблар.....	71
Сув мавзуси юзасидан семинар-тренинг дастури намунаси.....	77
Семинар-тренингни баҳолаш шакли.....	80
Глоссарий.....	81
Фойдаланилган ва фойдали адабиётлар.....	85

Наргис ҚОСИМОВА

**СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ
ЎЗБЕКИСТОН ОАВ НИГОХИДА**

Услубий қўлланма

Муҳаррир Сайдмурод Холбеков

Бадиий муҳаррир Мафтұна Ваххобова

Техник муҳаррир Елена Толочко

Матн төрүвчи Гулчехра Азизова

Лицензия рақами AI № 163. 09.11.2009. Босишга 2018 йил 22 сентябрда рухсат этилди. Бичими 60×84¹/₁₆. Офсет қозози. Times TAD гарнитураси. Шартли босма табоғи 5,11. Нащр табоғи 3,86. Адади 50 нусха. Шартнома № 81–2018. Буюртма № 51.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи техник ва дастурий воситалар базасида чоп этилди. 100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-10-45. Факс: (371) 244-58-55.